

NAGY LÁSZLÓ

A KURUC VILÁG ÉS KATONÁJA ADY KÖLTÉSZETÉBEN ÉS PRÓZÁJÁBAN

Meditáció az irodalomtörténet és a hadtörténet határmezsgyéjén

A magyar végvári katonaság XVII. századi históriáját felelevenítő „hadikroniká”-hoz írt előszóban a jeles irodalomtudós rámutatott arra, hogy „*megtalálta e hanyatló szakasz is a maga későbbi zseniális költőjét Ady Endre személyében*”.¹ E megállapítást talán annyival egészíthetnénk ki, hogy a publicista Ady munkásságában is jelentős helyet kapott a „magyar romlás százada”. Érdeklődése e bonyolult, ellentmondásoktól terhes korszakon belül elsősorban a kuruc világra összpontosult. Arra a négy évtizednyi időre, amely átnyúlt a következő évszázad elejére, de amelynek a gyökereit a Bocskai-szabadságharc korában kell keresnünk. Ezt a szoros történelmi összefüggést már az egykorúak is fölismerték. II. Rákóczi Ferenc megfogalmazása szerint Bocskai István volt az a személy, aki „felkarolta a magyar szabadság ügyét, amely Ferdinánd uralkodása óta hanyatlani kezdett”. „Sok idő múlva — olvashatjuk az emlékiratokban — a szabadságnak *ugyanazt az ügyét a francia király biztatására Apafi Mihály karolta fel. Thököly folytatta a század végéig, s az Isteni Gondviselés csodálatos periódusa velem kezdte el az új század első éveiben azokat az időket és eseményeket, amelyek Bocskai alatt jelentkeztek a múlt század elején*”.² (Kiemelés itt és a továbbiakban is tőlem — N. L.)

Különben azt, hogy a „kuruc ügy” Bocskaival kezdődött, már a XVII. századi kurucok is vallották,³ s ez a felismerés hagyományozódott a későbbi korok embereire is. Így Ady Endre e téren járt ösvényen haladt, amikor írásaiban többször is utalt e hosszú folyamat szoros összefüggéseire. Ám annál inkább csodálkozhat a korral foglalkozó történész és hadtörténész azon, hogy a költő és publicista Ady a történettudományt megelőzve ismert fel több olyan rejtett igazságot és összefüggést a kuruc világ, a kuruc harcok idejéből, amely az ő korában még többnyire feltáratlan volt történeti művekben! S azt is bátran elmondhatjuk, hogy olyan közel került a kuruc világ embereinek lelkivilágához, mint senki őelőtte, sőt utána sem sokan. Még e korszak egyszerű katonáiéhoz is, jóllehet, amint az köztudott, maga soha nem volt katona. E rejtélyes jelenség nyitját illetően minden bizonnyal Illyés Gyulának van igaza, aki többek között ezeket írta: „*Ady óriási tehetségű volt. De még óriásabb ösztönű.*” Ebben

1 *Klaniczay T.*: Előszó (In *Nagy L.*: A végvári dicsőség nyomában. Budapest [a továbbiakban — Bp.] 1978. 12. o.)

2 *Köpeczi B.* (szerk.): II. Rákóczi Ferenc fejedelem emlékiratai a magyarországi háborúról, 1703-tól annak végéig. (A továbbiakban — II. Rákóczi Ferenc emlékiratai) Bp. 1978. 323. o.

3 L. pl. *Varga I.* (szerk.): A kuruc küzdelmek költészete. II. Rákóczi Ferenc születésének 300. évfordulójára. Bp. 1977. 168, 215. o.

az értékelésében Illyés útmutatást ad arra vonatkozóan is, hogy vajon miért fordult Ady érdeklődése oly intenzíven éppen e korszak felé?: „Olyan tragikus »beállítottságú« költő, aminőket a magyar történelemnek csak legbaljóslatúbb korszakai neveltek. Örökségének ereje nem kis részt abban van, hogy maga is örökséget vett át. Különös élességűre Zrínyi óta van fölhangolva egy húr a magyar lírán: a nemzeti pusztulás veszélyét mondja el, s ellene a segítséget kéri. Ady legmesszehangzóbban ezt a hűrt tudta verni, maga is pusztulóban.”⁴

Az Illyés Gyula említette „nemzeti pusztulás”, a fenyegető „nemzethalál” ér-zete és gondolata a „magyar romlás századá”-ban nyomon követhető mind a ko-rabeli költészetben, mind a nemzet sorsáért aggódók leveleiben és egyéb írásai-ban. A korszak jeles történész-kutatója rámutat arra: az utókor embere hosz-szú időn át a török hódításban, a Habsburg-politikában és abban kereste e „ha-lálhangulat” okát, hogy az ország három felé szakadt. Az újabb kutatások ered-ményei azonban azt bizonyítják, hogy az általános európai fejlődés következmé-nyei „új szorítók közé fogták a nyomasztó társadalmi és politikai helyzetben megrekedt XVII. századi Magyarországot”, s ennek érzékelése talán a fő mo-mentum ebben az általános elkeseredésben.⁵ Ha a kortársak sötétben látták a XVII. századi magyar históriát, tapasztalván annak súlyos belső gondjait, el-lentmondásait, annál romantikusabb képet festett arról két évszázad múltán a magyar történeti munkák túlnyomó része. Különösen erős volt ez a tendencia a XIX. és a XX. század fordulója körüli években. A török- és a Habsburg-elle-nes harcok történetén belül II. Rákóczi Ferenc alakjának és az általa vezetett szabadságharcnak ábrázolásában volt legerősebb ez a romantizáló irányzat.⁶

A magyar történetírásban eluralkodott műltszépítő törekvések idején találko-zott az ifjú Ady Endre a török- és a Habsburg-ellenes harcok történetével. A kö-vetkezőkben arra szeretnénk feleletet találni: vajon milyen objektív és szub-jektív tényezők hatására látta másként ezt a kort — s ezen belül is elsősorban a kuruc világot —, mint kortársainak túlnyomó többsége?

Ady és a kuruc világ,

Az irodalomtörténet Ady „kurucos” történeteszemlélete és emberi magatar-tása kialakulásánál kiemelkedő szerepet tulajdonít mind a családi hagyomá-nyoknak, mind a zilahi iskolában eltöltött éveknél. A költő maga is hivatkozott több önéletrajzi jellegű írásában ezekre a nézeteit döntően befolyásoló momen-tumokra. Az is elmondható, hogy az az időszak, amelyben felnőtt emberré érett, *általában* is kedvezett az ilyen szemlélet kialakulásának.⁷ Ha akárcsak vázlato-san is áttekintjük a XIX. század utolsó harmadának történeti irodalmát, azon-nal elénk tűnik a kuruc világgal foglalkozó publikációk nagy száma.⁸ Azt is tud-juk, hogy a történeti munkák mellett számos szépirodalmi alkotás foglalkozott

4 *Illyés Gy.*: Összekötő a múlt és a remény között. (In. *Dr. Fenyvesi M.* [szerk.]: Adytól Adyról. Bp. 1977. 327. o.)

5 Az egykorú verseket I. pl. *Esze T.* — *Kiss J.* — *Klaviczay T.* (szerk.): Magyar költészet Boockaytól Rákócziig. Bp. 1953. 59., 62. o., továbbá: A kuruc küzdelmek költészete, 407. o. A probléma részletesebb kifejtését és az idézett sorokat I. *R. Várkonyi Á.*: Történelmi személyiség, válság és fejlődés a XVII. századi Magyarországon. Századok (a továbbiakban — SZ) 1972. 612—613. o. Vö. *Bánkúti I.*: A szatmári béke. Bp. 1981. 138—140. o.

6 A legtekintélyesebb tudományos folyóirat hasábjain látott napvilágot 1904-ben ilyen vélemény: „II. Rákóczi Ferenc alakját nemzete az idők folyamán a *szentek glóriájával* vette körül, neve fogalomná vált, a hazaszeretet fogal-mává, ezért nem akarjuk benne a legkisebb hibát sem látni, s ha valaki az e s z m é n y i h ő s gyarlóságait feltárja előttünk, az *visszatetszik nekünk*.” Sz. 1904. 711. o. V. ö. *R. Várkonyi Á.*: I. m. Sz. 1972. 610—611. o. és u. ö.: Thaly Kálmán és történetírása. Bp. 1961. 327. o.

7 Ady önéletrajzi írásait I. *Vezér E.* (szerk.): Ady Endre publicisztikai írásai. Bp. 1977. I—III. kötetekben. Bő-vebben a kérdéstről. *Bóka L.*: Ady Endre pályakezdése. Bp. 1955. 9—56. o. Az Ady-család történetére a XIV. századig visszamenően I. *Dr. Petri M.*: Szilágy vármege monographiája. Bp. 1903. V. k. 9—17. o. L. még, *Kirdy I.*: Ady és a monarchia (In *Láng J.* [szerk.]: Tegnapi és holnapok árján. Bp. 1977. 11. o.)

8 L. erről *Kosáry D.*: Bevezetés a magyar történelem forrásaiba és irodalmába. Bp. 1951. I. k. 436—471. o., továbbá *Köpeczi B.* — *R. Várkonyi Á.*: II. Rákóczi Ferenc. Bp. 1976. 426—429. o.

különösen a Rákóczi-szabadságharc szereplőivel és annak eseményeivel. A II. Rákóczi Ferenc, Thököly Imre és más emigráns kuruc vezetők hamvainak ünnepléses hazaszállítása nyomán támadt — nacionalista vonásokban egyáltalán nem szűkölködő — fellángolás újabb lökést adott ennek a folyamatnak.⁹ Kora kuruc romantikájának a hatása alól az ifjú Ady sem vonhatta ki magát — állapítja meg Király István, rámutatva arra is, hogy az ő lelkébe is mélyen ivódott II. Rákóczi Ferenc kultusza. Ez természetes folyamat, hiszen maga is a kiegyezéskori nemesi liberalizmus kuruc romantikájának a neveltje volt.¹⁰ A neves irodalomtörténész megállapításának igazát híven dokumentálhatja többek között az a vers, amelyet még debreceni újságíró korában írt az ifjú Ady „Rákóczi vén harangjá”-ról: „Zúgó szaván fölcsendül a / Hála-ének, / Szíve dobogó győzedelmes / Labanc-verő hajdú-népnek”. „A Rákóczi vén harangja / Ha megkondul, / Panaszosan szól a hangja / Elfelejtett hősi korrul...”¹¹ Ennek a romantikus hangvételű, szinte alig „adys” versnek a születését követően hosszú évekig nincsenek kifejezetten kuruc tárgyú Ady-versek. Publicisztikájában is inkább csak elvétve bukkannak fel az e kort érintő írások. Amikor ismét a kuruc világ felé fordul a költő és publicista figyelme, ez már egy más, módosult szellemben történik.

Arról, hogy mikor következett be ez a szemléletváltozás, úgy véljük, a „Margita Párisba jött” című versében maga Ady vall, elmondva azt is, hogy milyen körülmények között történt ez a fordulat: „És Páris volt hazánk helyett hazánk, / Magyar-becsmérlés fájdalmaso kéjünk. / Kerültük a dunai Ázsiát, / Hogy dühvel mindig csak róla beszéljünk.” „Kis, üzött, éhes vad csapat valánk, / Kiket a Sors méltán messze-zuhantott.” „Otthon a csöndes, piszkos erjedés / Utálatos halál-ideje tartott, / Mikor Párisban kék, magyar acél / Masszájából formálódttak a kardok. / Kardok, később majd hazaérkezők / Lelkünkért, s pro pátria, libertaté.”¹² Ady új, „kurucos” szemléletének a szülőhelye tehát Párizs volt. A „miért?” és a „hogyan?” kérdésekre úgy véljük csupán több tényező fölvezetésével tudunk akárcsak megközelítő pontosságú választ is adni. Minden bizonnyal hozzájárult a folyamathoz a költő párizsi *magányérzete* is, ami nem csekély mértékben abból fakadt, hogy sohasem volt képes olyan szinten megtanulni franciául, ami az ottani szellemi életbe való aktív bekapcsolódást lehetővé tette volna. Amiatt társasága túlnyomó részben az ott élő magyarokból került ki. Olyanokból, akik maguk is menekültek az otthoni „csöndes, piszkos erjedés”-ből, de mégis visszavágyták a „dunai Ázsiát”! Ady és harcostársai lelkivilágáról, azok mozgatórugóiról támpontokat kaphatunk többek között abból az elemzésből is, amelyet Osztrovits Szabolcs végzett el a korai Szindbád-novellák értelmezésének vizsgálatánál. Általánosan jellemző tünetekként veti föl a személyiség válságát, az otthontalanságot, a mítoszkeresést, a részekre hullott egész érzékelését, a visszavágyódást a múltba, a félelem és szorongás, valamint a nyugtalanító állandóság érzetét.¹³ A felsorolt momentumok mellett elmondhatjuk még azt is, hogy a XIX. és a XX. század fordulójának fontos vonása volt az irodalomban a dekadencia, a halálérzet általános megjelenése is. Ez a momentum minden bizonnyal elősegítette Adynál is a történeti múlt azon szakaszához való fordulást, amelyet legmarkánsabban a „halál uralma” jellemzett. A költő és publicista élénk érdeklődését ezen korszak iránt híven mutatja többek között az a megemlékezés, amit Bocskai István halálának háromszázadik

9 L. erről R. Várkonyi Á.: i. m. (1961) 278—298. o.

10 Király I.: Ady Endre. Bp. 1970. II. k. 703—704. o.

11 Ady Endre összes versei. Bp. 1956. II. k. 423. o.

12 Uo. I. k. 591—592. o.

13 L. Osztrovits Sz.: Szemponatok a korai Szindbád-novellák értelmezéséhez. Irodalomtörténet, 1981. 2. sz. 414—440. o. L. még Nemes I.: Krúdy képszerű ábrázolásának néhány jellemzője a „Vörös postakocsi”-ban. (uo. 464. o.)

évfordulójára írt. Jóllehet az akkori magyar történetírásban Bocskai személyét még meglehetősen provinciális keretek között hatónak értékelték, Ady azonban ráérezett az egykori váradi főkapitány egyetemes történeti jelentőségére és nagyságára. Megfogalmazásában Bocskai volt „igazán elődje az igazán európai nagy magyarnak”.¹⁴ Ám nemcsak egy Bocskai-formátumú politikust hiányolt a magyar közéletből. Fájó nosztalgiával idézte Bethlen Gábor emlékét,¹⁵ és meglátta a történeti nagyságát annak az I. Rákóczi Györgynek is, akit még napjainkban is „históriai félárnyékba” szorítva tart néhány egykori hívének rágalmozó vádaskodása.¹⁶ Ugyanakkor szinte teljesen kikerült mind a költő, mind a publicista látóköréből a legendás „kuruc király”, Thököly Imre alakja. Miért történt ez? — legfeljebb találgatni tudjuk. Nem szolgálhat megnyugtató magyarázatul az a körülmény, hogy Thököly személye szorosan összefonódott a törökkel, hiszen Ady olyan álláspontot vallott a magyarországi török uralomról, ami ellentmond ilyen ok valószínűségének. A publicista Ady ugyanis azt írta egyik cikkében: „A török pusztítás majdnem pihenő volt Magyarország szolgátlépei számára.”¹⁷ Tudjuk, hogy maga Thököly ennél sokkal negatívabban ítélte meg a török uralmat!¹⁸ Mindezt figyelembe véve arra kell gondolnunk, hogy a Thökölyről való hallgatás okát a költőnek II. Rákóczi Ferenc személyéhez fűződő érzelmeiben kell keresnünk. Ady Rákóczit 1903-ban „jó néhai urunk”-nak nevezte¹⁹ — ami arra utal, hogy ezekben az években Thalyt követve és hozzá hasonlóan ítélte meg a Nagyságos Fejedelem személyét. Az pedig köztudott, hogy Rákóczi mind az emlékirataiban, mind a vallomásokban rendkívül elítélően írt mostohaatyjáról. Feltehetően Rákóczi véleményének elfogadása idegenítette el Adyt Thököly személyétől.

Érdekes módon Rákóczi személyének ez a romantikus szemlélete megfért a „mindent bearanyozó kuruc kor” társadalmi jelenségeinek illúziók nélküli, tárgyilagosan elemző látásmódjával. Ady a belső ellentéteket kendőző — vagy egyenesen elhallgató — történetírókkal ellentétben kíméletlenül rámutatott a kuruc küzdelmek súlyos belső társadalmi ellentéteire.²⁰ Különösen az egykori nagybirtokosokat ostromozta szenvedélyesen, még ha azok a kuruc táborba tartoztak is. Őket tekintette a bajok legfőbb forrásainak, és szenvedélyesen írta 1916-ban: „Esze Tamásék ügyét ott rontották el valamikor, hogy a hatalmasok, a császár bárói Esze Tamásék mellé álltak!”²¹ E kifakadásban nyomon követhető az egykori szegénylegényeknek — vagy legalábbis a szegénylegény-énekek szerzőinek — ítélete,²² ám mindez még nem jelenti azt, hogy Adynak ez az idézett megállapítása helyes álláspontot is tükrözött. Ma már ugyanis világosan látjuk, hogy ha akkor a „császár bárói” — (köztük II. Rákóczi Ferenc és Bercsényi Miklós) — nem állnak Esze Tamásék (pontosabban a Habsburg-ellenes harcra kész és képes „köztes rétegek” tagjai, nagyrészt volt „thökölyánusok”) mellé, akkor nem bontakozhatott volna ki egy nyolc esztendőn át tartó szabadságharc Magyarországon. A XVII. század folyamán már többször létrejött társadalmi összefogásnak ez a megújítása elengedhetetlen előfeltétele volt annak,

14 Ady id. 1906-os cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) II. k. 357—358. o. Az első nagy biográfia *Benda Kálmán* tollából jelent meg 1942-ben. Bocskai legújabb értékelését l. *Nagy L.*: Bocskai István a hadak élén. Bp. 1981.

15 L. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 89. o. A legújabb Bethlen értékelést l. *Nagy L.*: „Sok dolgot próbála Bethlen Gábor...” Bp. 1981. 158—176. o.

16 Az 1903-as cikkét l. *Földessy Gy.* (szerk.): Ady Endre válogatott cikkei és tanulmányai. Bp. 1954. 53—54. o. I. Rákóczi György új szempontok szerinti értékelésére l. *Nagy L.*: „Öreg” Rákóczi György hajdúkatónái. Magyar Történeti Tanulmányok. XII. KLTE Debrecen, 1979. továbbá u. ő.: Félreismert fejedelem. Interpress Magazin 1981. 7. sz.

17 1910-ben írta ezeket, „A robbanó ország” c. cikkében (*Vezér E.*: i. m. [1977.] III. k. 315. o.)

18 Erről legújabban l. *Nagy L.*: Társadalom és hadsereg a XVII. századi kuruc küzdelmekben. (Megjelenés alatt az Akadémiai Kiadó gondozásában.)

19 L. *Földessy Gy.*: i. m. (1954) 53. o. és *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 407. o.

20 Az idézettek kivül l. még *Varga J.*: Ady és kora. Bp. 1977. 311—312. o.

21 Az „Ellenséggel egy szándékon” c. cikkét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 509. o.

22 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547—563. o.

hogy 1703-ban ne 1697 ismétlődjék meg! *Ebben a korban Magyarországon és Erdélyben nem lehetett sikeres harcot vívni a főurak aktív részvétele nélkül.* Ezt ismerték fel annak idején Esze Tamásék is, akik e lényegi felismeréstől vezéreltetve hívták az ország leggazdagabb és legtekintélyesebb főurát a mozgalom élére.

Persze igazságtalan és méltánytalan lenne elmarasztalni Adyt olyan ismereti hiányosságokért vagy tévedésekért, amelyeket legfeljebb a korszakkal foglalkozó történettudósoknak lehetne felróni. Azt is látnunk kell, hogy nem volt könnyű a számára az eligazodás a kortársi történeti irodalomban, hiszen jócskán akadtak abban egymástól eltérő, sőt egymásnak ellentmondó nézetek a török hódoltság-kori magyar nagybirtokosok történelmi szerepének megítélését illetően is. Még azt sem tudjuk teljes bizonyossággal, hogy mely történeti munkák kerültek a költő és publicista ismeretszerző látókörébe? Nem könnyű ezt kideríteni ma sem, mert Ady — ki tudja milyen indítékoktól vezérelve — fölötébb titkolódzó volt e téren még közvetlen környezete előtt is. Az irodalomtörténet azt már régen tisztázta, hogy az érettségi vizsgáján milyen XVII—XVIII. századi történeti és irodalmi kérdésekre adott kiváló feleleteket. Ebből le lehetne vonni olyan következtetéseket, hogy a gimnazista ifjú nem csupán jól megtanulta e kor anyagát, de különös érdeklődés is élt benne már ekkor e kor problémái iránt. Ám életútját nyomon követve azt kell tapasztalunk, hogy az iskolából az életbe kilépve érdeklődése homlokterében a színház, a szerelem és a napi politikai eseményei álltak, nem pedig a régmúlt korok története!²³

A Debrecenben írt újságcikkeiben elvétve találkozunk kuruc korra vonatkozó utalásokkal. Számos jel arra mutat, hogy csupán a párizsi és a budapesti tevékenysége idején fordult érdeklődése a régebbi korok története felé. Milyen szakmunkák alapján történt ez az érdeklődésmódosulás? — nem tudjuk pontosan. Amint már említettük, ismeretbővítési forrásait meglehetősen titokban tartotta. Minden bizonnyal ennek az eredménye volt az a korántsem hízogó vélemény, amelyet Hatvany Lajos írt róla. E szerint Ady kulturális felkészültsége és tudásszintje nem volt magasabb, „mint akármelyik selejtes műveltségű vidéki zsrnalisztáé”.²⁴ Ha Hatvany Lajos ezt a véleményét vonatkoztatta Ady történeti ismeretszintjére is, akkor azt kell mondanunk, hogy tévesen ítélte meg a helyzetet. Véleményünket megerősítve érezzük az Ady munkásságát jól ismerő Hevesi Andrásról is, aki többek között ezeket írta: „Ady az akkori radikalizmus műveltségi fegyvereivel, Acsády és Grünwald Béla könyveivel... Jászi Oszkáról iskolázva küzdött egy demokratikus Magyarorszáért.”²⁵ Úgy véljük, nem járunk messze az igazságtól, amikor azt hisszük, hogy csupán a felsorolt szerzők munkáinak az ismerete sem volt sajátja Ady-korában „minden selejtes műveltségű vidéki zsrnalisztának!” A költő és publicista Ady történetismerete azonban ennél szélesebb alapokra támaszkodott. Több megnyilvánulásából arra következtethetünk, hogy meglehetősen jól ismerte Thaly Kálmán történetírói és irodalomtörténeti munkásságát. Erre utal többek között az a szenvedélyesség, amellyel Thalyt védelmezte az őt ért legnagyobb támadások idején is.²⁶ Ezen túlmenően Ady megismerkedett az akkori szociáldemokrata történetfelfogással,²⁷ ami nyomon követhető például a törökkori magyar nagy-

23 Dr. Fenyvesi M.: i. m. (1977.) 38—39. o., *Bántott, döföll folyton a Pénz is / S szép humanitások játsztak velem, / De telkemből más sosem érdekelt / Fűlszánt póta-ceruzámat, / Csupán Politika és Szerelem.*: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 7. o.

24 Hatvany L.: Ady. Cikkék, emlékezések, levelek. Bp. 1977. 682. o.

25 L. uo. 696—697. o. Ady és Jászi Oszkár kapcsolatára l. még pl. Varga J.: Adytól máig. Bp. 1970. 90—102. o.

26 „Thaly Kálmánról regényt kellene írni” — olvashatjuk a már idézett 1913-as cikkében — „jókait, flaubert-ít, Móricz Zsigmond-osat együtt, valami nagyon szépet” L. Vezér E.: i. m. (1977) III. k. 407. o. Vö. R. Várkonyi Á.: i. m. (1961) 330. o.

27 E szemlélet szélsőséges kifejezését l. pl. Ágoston P.: A magyar világi nagybirtok története, Bp. 1913.

birtokos osztály tevékenységének megítélésében is. Egy 1910-es írásában például többek között ezeket olvashatjuk: „Magyar történelem, magyar kérdés, magyar fátum ennyi: néhány száz erőszakos család uralkodott, álnokoskodott, kegyetlenkedett Magyarországon. Hogy a népet mindig elárulták természetes, de elárulták választott dinasztiáikat, királyaikat, császáraikat, sőt a vallástörténet szerint, ha kellett, isteneiket is.”²⁸

Úgy véljük nem kell hosszabban bizonygatnunk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes függetlenségi harcok korának magyar nagybirtokos osztálya nem játszott ilyen egyértelműen és egysíkúan negatív szerepet ezen időszak történelmében! Ebben az indulatos és differenciálatlan ítéletalkotásban azonban helytelen lenne pusztán szociáldemokrata hatást látni Adynál. Létrejöttében minden bizonnyal erősen közrejátszott az a történelmi tényező is, hogy az ő korában a magyar arisztokraták döntő többsége már valóban egyértelműen retrográd szerepet játszott a magyar gazdasági, társadalmi és politikai életben. A költő és publicista ezt az állapotot vetítette vissza a török- és a Habsburg-ellenes harcok időszakára is. Ebben a történetfelfogásban a sommásan elmarasztalt nagybirtokos osztályból csupán néhány kivételes személy nyert felmentést és elismerést. E szűk rétegbe sorolt Bocskai István, Bethlen Gábor, I. Rákóczi György, Zrínyi Miklós és II. Rákóczi Ferenc és ezek néhány követője.²⁹

Saját kora társadalmi viszonyainak eme visszavetítésén túl feltehetően szerepet kapott a Habsburg-ellenes harcok korának nem mindig helyes megítélésében Ady protestantizmusa is. Arról, hogy miként látta ezt maga a költő és publicista, több írásából is tájékozódást nyerhetünk! Egy 1900-ban írt cikkében például tiltakozott az ellen, hogy őt bárki is a „vallás fanatikusának” higgye azért, mert a protestantizmusban látja megtestesülni „a szabad emberi lélek diadalát”.³⁰ Más helyen arról ír, hogy „a kálvinista predestinációnak szédítő paradoxonából és a török fatalizmusból” ötvözött össze magának egy „különleges vallást”.³¹ Ady vallásfelfogásában minden bizonnyal sok az eklektikus elem, az azonban vitathatatlan, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcok korának történetét kifejezetten protestáns-centrikusan ítélte meg. E felfogás keretében ebben a korszakban mindenkor és mindenben a protestantizmus képviselte a haladást, s a katolicizmus a reakciót. Ma már egyre világosabban látjuk, és néha ki is mondjuk, hogy az ellenreformációval és Habsburg-hűséggel összefonódott török elleni küzdelem szempontjait mindig előtérbe helyezők ugyanúgy szolgálhattak magyar érdekeket is, mint a protestantizmus zászlaja alatt, török szövetségben vívott Habsburg-ellenes harcok résztvevői.³²

Ady protestáns-centrikus történetfelfogását tehát azon tényezők közé kell sorolnunk, amelyek zavarólag hatottak ítéletalkotására. Már azért is, hiszen a vulgármaterialista vonásokkal terhes szociáldemokrata, és a protestáns-centrikus szemlélet egyidejű jelentkezése önmagában is komoly zavarok forrásává válhatott Ady történetfelfogásában. Elegendő csupán arra gondolnunk, hogy a szociáldemokrata irányzat negatívan ítélte meg a protestáns magyar nemesek Habsburg-ellenes küzdelmeit is, ami viszont ütközött a protestáns-centrikus nézőponttal, de Ady „kuruckodó, kisúri, nemesi hagyománytiszteletével” is.³³ Az

28 Az id. cikket l. *Vezér E.*: i. m. (1977.) III. k. 315. o. vö. *Varga J.*: i. m. (1970.) 87. o.

29 Erről bővebben l.: *Vita a magyarországi osztályküzdelmekről és a függetlenségi harcokról*. Bp. 1965.

30 „A reformáció” c. 1900-as cikkét l. *Földessy Gy.*: Ady Endre összes prózai művei. Bp. 1955. I. k. 361. o. Vö. *Bóka L.*: i. m. (1955) 303—304. o. A Zilahon írt „A visszahozott zászló” c. költeményében ezeket olvashatjuk: „De innen hoztam, amit hoztam, / Amit akartam és elértem / S a zászlót, amit le-fölvillant / Mindig csatában, tűzben, vérben, / Nagy vallásom, akivel volna / Protestáns, harcos vérmézőn / Lelkem a kor Gusztáv-Adolfja.” Ady Endre összes versei (1956.) III. k. 13. o.

31 Ady 1913. szept. 28-i nyílt levelét Kabos Endréhez l. *Vezér E.*: i. m. (1977.) III. k. 427. o.

32 Ennek nyilvános elismerése — legjobb tudomásunk szerint — az 1978-as magyar—csehszlovák történeztudományi konferencián történt meg, ám a protestáns-centrikus — sőt nem egyszer a protestáns orthodoxia álláspontját követő — nézetek még ma is fel-felbukkannak történetírásunkban.

33 L. erről *Király L.*: i. m. (1970.) II. k. 703. o.

ellentmondást a költő oly módon igyekezett feloldani, hogy a sommásan elmarasztalt egykori „nagyurak”-ról leválasztotta azt a többségében protestáns, „népért síró bús, bocskoros nemes” réteget, amelybe önmagát is sorolta. Létezett-e a valóságban egy ilyen, *a nagyurak uszályától függetlenedni tudó* kisnemesi réteg a török- és a Habsburg-ellenes harcok korában? Ady minden bizonnyal azt hitte, hogy volt ilyen. A valóságban azonban legfeljebb a „köztes-rétegek” nemesi származású egyedeit tekinthetjük, erős megszerítésekkel, ilyen kategóriába sorolhatóknak: a sokszor a nagyurakkal is összeütközésbe került végvári vitézt, vagy a nemesi származék hajdúkatónát.

Ez a költői szabadsággal végrehajtott utólagos „történelemkorrekció” azonban hozzásegítette Adyt ahhoz, hogy teljes mértékben elszigetelje magát saját kora „ál-kurucainak” nacionalizmusától, amely összefonódott a nagybirtokos osztály „honmentő” történeti szerepének túlértékelésével.³⁴ Személyének és válalt elődeinek ez a függetlenedése és függetlenítése kiemelte őt a lassan mindent elborító nacionalista kuruckodás áramából és a tisztánlátás olyan magaslatára emelte, amely sok tekintetben például szolgálhat a ma embere számára is!³⁵ Ady fölöttébb élesen reagált a kuruckodó nacionalizmus agresszív megnyilvánulásaira: „Fene kuruc világban élünk” — írta maró gúnnyal — „agyonyütik az embert a szájas hazafiak, ha különködik. És mégis szólunk. Mire való ez a kuruc kór (kór és nem kor)? Le akarják járatni ezt a nekünk legszentebb, legdaliásabb időt.”³⁶ Szembefordulása saját kora álkurucáival együttjárt azzal, hogy egyre jobban igyekezett azonosulni a régmúlt idők egykori Habsburg-ellenes harcosaival: az „igazi kurucokkal”. Ezekhez való vonzódásáról, lelki kötődéséről így vallott egy 1908-as írásában: „... a régi, hasonzóru magyarokkal való közösséget jobban érzem, mint ember valaha érezhette”.³⁷ S a nacionalista handabandázást élesen elítélő Ady leveleiben ilyeneket olvashatunk: „... gyalázatosan, s röögösen magyar vagyok de ebben első, s ez is valami.” Vagy egy másik levelében: „Magyarországnak, a magyarságnak ennyire exponens valakije nem volt még, mint én.”³⁸ Hazafiságában többször megtámadva dacosan büszke versben vallotta magát a magyar lélek igazi megtestesítőjének, amikor ezeket írta: „Ős Napkelet olyannak álmotta, / Amilyen én vagyok: / Hősnek, borúsnak, büszke szertelennek, / Kegyetlennek, de ki elvéri / Egy gondolaton. / Ős Napkelet ilyennek álmotta: / Merésznek, újnak / Nemes, örök nagy gyermeknek, / Nap-lelkűnek, szomjasnak, búsítónak / Nyugtalan vitéznek / Egy szerencsétlen, igaz isten / Fájdalmas, megpróbált remekének, / Nap fiának, magyarnak.”³⁹

Ady a hazaszeretet és a nemzeti önérzet talaján állva ítélte el a sovinszta uszítást. A „Nyugat”-ban megjelent egyik írásában többek között ezeket olvashatjuk: „Szerény magam sohasem voltam sovén [t. i. sovinszta], de nagyon predestinálnak vallottam mindig magyaroknak Közép Európába kerülését, s val-lom, hogy ezer év tanulságait és törvényeit még egy világháború sem radirozhatja ki.”⁴⁰ Ez a magyar nemzet történelmi küldetésébe vetett szilárd hit nála sohasem csapott át más nemzeteket lebecsülő sovinizmusba! A magyarság euró-

34 L. R. Várkonyi Á.: i. m. (1961) 106., 157., 168—169. o.

35 „A kuruc nacionalizmus ellen” — írja R. Várkonyi Ágnes — „nem a történettudomány berkeiből indul meg a küzdelem. Ady és egy kis csoport veszi fel a harcot.” i. m. (1961.) 298. o. Ady egy 1905-ös cikkében így foglalt állást a nacionalizmus kérdésében: „A nacionalizmus nem hazafiság. A hazafiság valami olyan sine qua nonja az embernek, társadalomnak, hogy még fogalomná sem kell süríteni, s szót sem kell keresni hozzá. A közös kultúrában s a közös társadalomban álló [sic!] becsületes munkás emberek mind azok. Hazafiak, ha tetszik. Aki ellensége a haladásnak, jobbra törésnek, az emberi szellem feltétlen szabadságának, hazaáruló, ha örökösen nem tesz is egyebet, mint a nemzeti himnusz ténéki.” L. Földessy Gy. i. m. (1954) 113. o.

36 L. Vezér E.: i. m. (1977) II. k. 52. o. vö. Földessy G.: i. m. (1955) II. k. 322. o.

37 „A duk-duk affér” c. cikkét l. Vezér E.: i. m. (1977) III. k. 141. o.

38 Ady 1913 tavaszán írt id. leveleit l. Hatvan L.: i. m. (1977) 545., 551. o.

39 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 105—106. o.

40 L. Vezér E.: i. m. (1977) III. k. 509. o.

pai hivatásának vallása minden bizonnyal nem kis mértékben segítette közelkedését azokhoz, akik több mint másfél századon át, akarva-akaratlanul, ilyen szerepet tölthettek be Közép-Európában: a „nyugtalan vitézek”-hez, a végvárak és hajdúszállások lakóihoz. Ezekkel a „rég, hasonszörű magyarok”-kal való sorsközösség érzése hozzásegítette őt annak felismeréséhez is, hogy a verseiben többször is megjelenő „szegénylegények” többségükben nem a jobbágyság hadrasereglett fiaai voltak, hanem azon „köztes rétegek”⁴¹ tagjai, amely társadalmi képződmények a feudális uralkodó osztály és a jobbágyság között helyezkedtek el. Életformájuk, gazdasági helyzetük a jobbágyokéhoz állt közelebb, de társadalmi tudatuk a nemesi rendbe sorolta őket.⁴² A magát „népért síró bús, bocskoros nemes”-nek valló poéta nem utolsósorban azért is tudott oly nagy mértékben azonosulni e régmúlt korok „szegénylegényei”-vel, mert életvitele, gondolkodása rendkívül hasonlított azokéhoz. „*Otthonatlan kóborló vagyok*” — írta magáról még 1913-ban is⁴³ — ami a szó szoros értelmében igaz, a való helyzetet fedő megállapítás volt. Ez az önjellemzés és minősítés azonban nem csupán a mindennapi életkörülményeire vonatkozott, hanem a társadalmi és politikai életben elfoglalt helyzetére is. „*Ma is bujdosó kuruc ebben az országban minden igaz ember, és űzött vad*” — mondta egy alkalommal Móricz Zsigmondnak,⁴⁴ s közismert, hogy saját magát egyértelműen ebbe a kategóriába sorolta. Király István megfogalmazása szerint Ady költészetében „*kulcsmotívum volt a bujdosó kuruc. Az életmű lényegi mondanivalója tükröződött benne.*”⁴⁵ Ady „bujdosó kurucsága” a politikai magatartásformán túl — vagy mondhatjuk úgy is, hogy azzal szoros összefüggésben — egyúttal egy *sajátos életszemlélet* kifejeződése is volt. Századokkal korábban a harcoló kurucok nagy többségét alkotó végváriak és szabad hajdúk — a „szegénylegények” — életvitelét alapvetően a *mindennapos termelőtevékenységből való kiszakadás, a máról holnapra való élés, a lét és vagyoni bizonytalanság* önkéntes vállalása mellett a „különbség” érzete is jellemezte, és az eltökéltség a választott harc végsőkéig vívása mellett. Ez utóbbit például a bujdosó kurucok között kardot is forgató protestáns prédikátor költő 1676-ban így öntötte versbe: „*Mi pedig az élő Istenre esküszünk, / Még három s négy magyar megmarad közülünk / Szándékunkban hátra semmit is nem hagyunk / Használunk hazánknak, avagy mind elveszünk.*”⁴⁶

Az egykori bujdosó kurucok életszemléletének és társadalmi magatartásformájának számos jegye föllelhető, kimutatható Adynál is, ami minden bizonnyal erősen megkönnyítette azonosulását azokkal. Ám legalább ily mértékben elősegíthette ezt a folyamatot a költő és publicista Ady *politikai magatartása* is, ami szinte ellenállhatatlanul sodorta őt az egykori kurucok legállhatatosabbjaival egy táborba. Király István megfogalmazását idézve: „Bujdosó kurucok vonultak a két meggyőződésű forradalom időszakától kezdve mindig mindvégig már Ady verseiben, s az élet értelme, megtalált iránya vonult velük együtt. Hírt hoztak ezek a magányos, küzdő, helytálló vitézek a föl nem adott célról. Hírt hoztak arról, hogy minden ingadozáson, belső kétségen túl az emberi egészre néző *kevély elszántság, a mégis-morál* szabott itt már az egyénnek végső soron törvényt. A tévedések ellenére is hatott a fő sodor: az eltévedésben is hívott a

41 L. erről bővebben Szakály F.: *Paraszttság és honvédelem. Valóság*, 1974. 7. sz.

42 Erről legújabban I. Nagy L.: *A végvári dicsőség nyomában*. Bp. 1978. 51—52. o.

43 Ady id. levelét l. *Vezér E.*: i. m. (1977) III. k. 427. o.

44 L. Móricz V.: *Apám regénye*. Bp. 1963. 487. o.

45 Király I.: i. m. (1970) II. k. 701. o. Újabb cikkében is úgy foglal állást: „*Mindig is több volt a kuruc kép Ady lírájában egy ötleterű, véletlen szereplő, de kiválképp így volt a kései években. Egyértelműen a népiség kulcsmotívumát jeleltette már ekkor ez a hős.*” (A kuruc-motívum Ady háború alatti költészetében. A stílár-nyelvi népiség kulcsfigurája a bujdosó kuruc. *Alföld*. 1981. 7. sz. 50. o.)

46 L.: *A kuruc küzdelmek költészete* (1977) 178. o.

küldetés. *Morális parancs lett a vitéz módra élés: a helytállás, a hűség.*⁴⁷ Révai József úgy látta, hogy ezek a versek a politikai mondanivalót tekintve tartalmazták „a hűtlennel és árulókkal szemben a nép ügyéhez hű kisnemes kétségbeesését a nép, és a néppel tartó urak közös ügyének, az ország ügyének vesztén”.⁴⁸

Joggal fölmerülő kérdés: vajon pontosan és helyesen látta-e Ady azt, hogy a négy évtizedig tartó kuruc küzdelmek idején kik voltak valóban „hűtlenek” és „árulók”? Vagy azt, hogy mikor mi volt elsődlegesen a „nép ügye”? Helyesen látta-e ezeknek a küzdelmeknek az egész „osztálymechanizmusát” az osztályérdekek egybeesésének és ütközésének rendkívül bonyolult szövevényét? Ha mai történeti ismereteink alapján elemeznénk a költő és publicista nézeteit és állásfoglalásait a kuruc korra vonatkozóan, akkor nyilvánvalóan nem egy kérdésben méltán regisztrálhatnánk több pontatlanságot, sőt tévedést. Igaz, korántsem csupán Adynál, hanem a verseinek politikai mondanivalóit elemzőknél is. Mert jóllehet a négy évtizedes kuruc világ számos társadalmi politikai és katonai problémája még ma sem kellően feltárt és tisztázott, azt azonban már ma is látjuk, hogy e küzdelmek osztálymozgása, a magyar társadalmi haladáshoz és nemzeti érdekekhez való viszonya sokkal bonyolultabb, ellentmondásosabb volt annál, mint ahogyan azt Révai József és követői, vagy az ötvenes évek elejének magyar történetírása látta és ábrázolta. Eleendő talán csupán arra az egyetlen tényezőre utalnunk, hogy mennyire más volt a történeti valóságban a nép — a termelő jobbágyság — és a harcot következetesen folytató kurucok egymáshoz való viszonya, amint azt a korábbi, romanticizáló tendenciáktól egyáltalán nem mentes történetírásunk bemutatta! A kuruc katonaság és a termelő lakosság kapcsolatát *alapvetően* befolyásolta az a körülmény, hogy kiépített élelmiszerraktár hálózat — ún. „magazinumok” — hiányában *a csapatok közvetlenül vették igénybe a lakosság készleteit*. Ilyen alkalmakkor viszont szinte elkerülhetetlenek voltak *a túlkapások és erőszakos cselekmények*, amelyek nagy károkat és maradandó sérelmeket okoztak a népnek. Végso soron elmondható, hogy a paraszti termelőüzem racionális termelési érdekei szempontjából közömbös volt, hogy labanc vagy kuruc ezredek élék fel tartalékaikat. Sorolhatnánk még az ilyen és ehhez hasonló tényezőket, amelyek mind arra intenek: óvatosan kell bánnunk a különböző terminológiák használatával.

Más kérdés az, hogy ez a többnyire a lakosságon élősködő, s emiatt azzal gyakran összeütköző nemesi és nem nemesi származású és osztályhelyzetű, hol „vitéz”, hol „kajtor” *kuruc hadinép, amikor* — zsákmányvágytól, megélhetési gondoktól és az „Édes Hazá”-hoz való ragaszkodástól egyaránt hajtva — *harcba indult* egy Habsburgoktól független nemzeti monarchiáért, végso soron *olyan nemzeti célokért küzdött* — méghozzá többnyire rendkívül mostoha életkörülmények között —, *amely célokot ma is a nemzeti haladás vonalába tartozóknak tekintjük*. S az ebben a küzdelemben tanúsított helytállás, a „vitéz módra élés”, méltán szolgálhatott követendő példaként Adynak is, aki nem csak felelevenítette az egykori kuruc harcosok életét, de azonosult is velük, amikor ábrázolta őket költeményeiben. Ez az azonosulás azt eredményezte, hogy az Ady történet szemléletében kimutatható pontatlanságok, tévedések ellenére *a verseiben fölvonuló kurucok rendkívül történelemhűek*. Joggal elmondhatjuk, hogy közelebb állnak a hajdan, valóban élt Habsburg-ellenes harcosokhoz, mint az Ady korának történeti munkáiban ábrázolt katonák.

Ady bujdosó kuruc ábrázolásával kapcsolatban Király István megállapítja:

47 Király I.: i. m. (1970) II. k. 719—720. o.

48 Révai J.: Ady. Bp., 1949. 73. o.

„Egyéforrott itt az én a felvett szereppel. Nem lehetett elválasztani, hol végződött Ady s hol kezdődtek a megelevenedett bujdosó vitézek.”⁴⁹ E megállapítást folytatva — és talán kiegészítve — elmondhatjuk: rendkívül nehéz elválasztani az Ady-versekben azt is, hogy a költő mikor beszél a saját koráról és annak problémáiról, és mikor az egykori kuruc világeről? Hiszen még azt is nehéz lenne pontosan megmondani, hogy mikor, melyik versében bukkan fel a kuruc kor problémavilága, vagy a kurucos ihletésű problémafelvetés?

Az Ady-kutatás az első, — egyértelműen „kurucos” — versnek az 1909-ben írt „A harcunkat megharcoltuk” című költeményt tekinti, amelyet mintegy „tizenöt—harminc” e kategóriába sorolható követett.⁵⁰ Talán már ez a bizonytalan mennyiségi mutató is jelzi: milyen nehéz meghatározni, hogy mely verseket ihlettek kifejezetten „kurucos” gondolatok és érzelmek? Hiszen például több 1909 előtt írt költemény — így például „A Gare de l’Est-en”, „A Duna valómása”, a „Bihar vezér földjén” vagy „A magyar jakobinusok dala” — már érezhetően tartalmaz olyan részeket, amelyek méltán vonatkoztathatók a Habsburg-ellenes küzdelmek idejére is. Adynak egy 1905-ös újságcikkéből tudjuk, hogy már ekkor milyen intenzíven foglalkoztatta őt a kuruc világ „megverselése”: „Jön még idő” — írta —, „kevésbé kurucabb, mikor a kuruc korról is tudnak nekünk igazán szépen, igaz és szép versekben beszélni.”⁵¹ Az általános alany az adott esetben Adyt rejti, akiben ekkortájt már érelődtek az igaz „kurucos” versek. Ezek születésének hírnöke volt az a párhuzam is, amelyet egyik 1907-es cikkében vont a hajdani kuruc világ és saját kora valósága között: „Ilyen szomorúság, rend és nyugalom lehetett, mint most, Magyarországon Rákóczi fejedelem után.” Am az a régi idő mégis bizalmat keltőbb volt a mánál, hiszen amikor „Majtény mezején ócska, csorbult fegyvereit lerakta a gyér had, még megmaradt a hit. Naiv forró meséket küldtek sűgdosva egymásnak a falvak: jön Rákóczi vagy a fia. Csak akkor halt meg itt minden, mikor bizonyos lett a fejedelem halála.”⁵² Ma már tudjuk — és egyre gyakrabban le is írjuk —, hogy a majtényi események másként zajlottak le, amint azt többek között Ady is tudta és versben, prózában megírta. Elsősorban is a valóságban nem rakta le „ócska, csorbult fegyvereit” a „gyér” had, hanem megtarthatta és haza is vihette azokat! Csupán az ágyúk és a csapatzászlók maradtak Majténynál. A kuruc tisztek és katonák előtt szabad választási lehetőség nyílt: régi rangjukat megtartva átlépnék a császári seregbe, vagy hazamennek lakóhelyükre.⁵³ A Rákóczi-szabadságharcot labancként végigélő Cserei Mihály székely nemes keserű haraggal írja, hogy a kurucok Majtény után „haza oszlának oly nagy fastussal s büzzel, mintha ők triumpháltak volna a császáron, hánták, vetették, az ő fegyverekkel minemű dicsőséges pacificatiot szerzettenek a hazának”. Átkozódva panaszolja, hogy a volt kurucoknak „nagyobb becsületek, tekintetek mind az országban, mind a németek előtt”, mint a labancoknak!⁵⁴

Számos más egykorú forrásadattal is lehetne bizonyítani, hogy a majtényi „fegyverletétel” a valóságban nem úgy zajlott le, amint arról Ady idézett cikkében is olvashatunk A „Rákóczi várás” azonban mégis történeti tény, amit szintén számos egykorú forrás bizonyít!⁵⁵ Ady e jelenség okát mindenekelőtt abban látta, hogy „a jobbagyoknak nem volt sehol jobb dolga, mint itt.” (ti. a Rákóczi-birtokokon). Majd így folytatja: „A rutén nem hiába óbégat még min-

49 Kiváló I.: i. m. (1970) II. k. 707. o.

50 L. uo. II. k. 701. o.

51 L. Vezér E.: i. m. (1977) II. k. 53. o.

52 L. uo. II. k. 515—616. o.

53 L. erről pl. Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt verses krónikáját: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 681. o.

54 Cserei M.: Históriaja 1661—1711. Pest, 1853. 456. o. L. a problémáról legújabbban Bánkúti I.: A szatmári béke. Bp. 1981.

55 Erről bővebben I. Köpeczi B.—R. Várkonyi Á.: i. m. (1976) 426—429. o.

dig Rákóczi után!”⁵⁶ Vajon valóban ez lett volna az oka a Rákóczi-várásnak, a kuruc idők visszakívánásának? Csupán egyéni véleményt fejezett volna ki Dálnoki Veres Gerzson kuruc tiszt, amikor örömmel írta, hogy elmúlt végre „ez a Miska világ!” Tulajdonképpen mikor és miért kezdték visszasóhajtani azokat a „kuruc időket”, amelyek óriási vérveszteségeket és rengeteg pusztulást hoztak az ország lakosságának?⁵⁷ Az időt illetően elmondhatjuk, hogy a XVIII. század közepén kezdődött ez a folyamat. Első megnyilvánulásai közé sorolható a „Magyar ének vagy Rákóczi-Mars”, amely így sóhajt a dicső idők után: „Jaj, Rákóczi, Bercsényi, / Magyarok élő vezéri, / Bezerédi, / Nemzetünknek hírszerzői, / Fényes csillagi, / Ocskay!” A legújabb kiadáshoz fűzött magyarázatban ezeket olvashatjuk: „A német katonai elnyomást és a gazdasági kizsákmányolást panaszolva felidézi a múlt dicsőségét, a kuruc szabadságharc emlékét, köztük a személyes hősiességük miatt népszerű Bezerédiét, Ocskayét, akiknek áruháza már feledésbe látszik merülni.”⁵⁸ Cserei Mihály elmondja, hogy a hazasozott volt kurucok az idő múlásával azt tapasztalták, hogy a német katonaság „minden respectus nélkül beszáll fegyverviselő uram házához, s meg is üti jól a hátát, ha szót nem fogad, s akkor veszi eszébe, hogy német az úr, ő pedig csak subditus, a jobbágyokból álló vitéz kurucok is a régi sátusra visszajövének, létevéen a forgót és farkasbört, zekében bocskorban asáte kapáte, mert nem disznó orrában való az arany perecz”.⁵⁹

Úgy véljük, nyugodtan elmondhatjuk, Ady tévesen hitte, hogy a Rákóczi-visszavárás és nosztalgia amiatt támadt, hogy a Rákóczi-birtokokon valamilyen kiemelkedően jobb helyzete lett volna a jobbágyoknak, mint másokéin. Ezen a téren legfeljebb olyan különbségekről beszélhetünk, hogy a XVII. század folyamán a bécsi udvarral konfrontációba került nagybirtokosok és nemesek, a szorultság idején, a jobbágyokra való fokozott ráutaltság miatt, általában mérsékeltebb jobbágypolitikát folytattak, mint a Habsburg-kormányzat erőszak-szervezetére inkább számítható aulikusok.⁶⁰ E mellé járultak olyan tényezők, hogy a török hódoltság, valamint a Rákóczi-szabadságharc idején az egységes központi hatalom hiánya nagy teret engedett a jobbágyi migrációnak, vagy hogy a katonának álláson keresztül sokak számára kivezető ösvényt nyitott a feudális „szolgaság házá”-ból. Ezek a lehetőségek a XVIII. század közepére megszűntek. Az osztályviszonyok megmerevedése, a társadalmi mobilitás erős lelassulása az alapvetően jobb anyagi körülmények ellenére is kiváltója lett a Habsburg-ellenes küzdelmekhez fűződő reminiscenciáknak. Természetesnek tekinthető, hogy a II. Rákóczi Ferenc nevével fémjelzett utolsó Habsburg-ellenes küzdelem emléke élt legélénkebben a népi tudatban. Emellett az ő személyét állította az emlékezés előterébe az a körülmény is, hogy nem alkudott meg az új viszonyokkal, jelenlétével nem szentesítette a Habsburg-uralmat, hanem a bujdosást választotta. Ahogy az idő múlt, a mesés gazdagságát önként odahagyó Rákóczi alakja úgy vált egyre legendásabbá a nép tudatában és érzelmvilágában. Elmondható, hogy a száműzetésben meghalt Rákóczi alakja sokkal inkább otthonra talált a nép szívében, mind a szabadságharc vezérlő fejedelméé. A küzdelem idején ugyanis a néptömegek inkább csak a háború megsokszorozódott terheit érezték, ami akkor, főként a termelő parasztságban, nehezen támaszthatott erős vonzalmat a harc vezére iránt.⁶¹ Ám a XVII. század

56 Földessy Gy. I.: i. m. (1954) 54. o.

57 A veszteségekre l. pl. Cserei M.: I. m. 474—475. o., vagy újabban pl. J. Márvány: Verdunkelte ungarische Lehnwörter in Bonyhader deutschen Dialekt. Acta Germanica et Romanica. II. JATE Szeged, 1967. 56—57. o.

58 L.: A kuruc küzdelmek költészet (1979) 721., 803. o.

59 Cserei M.: I. m. 457. o.

60 L. a problémáról többek között Nagy L.: Bethlen Gábor a független Magyarországért. Bp., 1969. 466—474. o.

61 L. erre pl. a „Cantus de rusticus” c. verset: A kuruc küzdelmek költészet, (1976) 714—719. o.

közepét követően már egyre többen úgy érezték, ahogyan azt Ady nagy beleérzéssel megfogalmazta: „Rákóczi úr tudta, / Hogy és juszt is, és hogy mégis / Merre van a föld népének / Boldogságos útja.”⁶²

Ady Endre minden nyomon követhető és feltételezett történelmi ismeretforrása ellenére természetesen nem volt a kuruc kor történése és még kevésbé annak hadtörténése! Verseiből az következtethető ki, hogy sokat tudott, de még többet megérezett a korszak problémáiból, s a kor embereinek lelki rezdüléseiből. A következőkben azt szeretnénk nyomon követni, hogy költeményeiben miként elevenedik meg a kor és annak ellentmondásossága, és hogyan jelenik meg a harcot vívó kuruc katona?

A Habsburg-ellenes küzdelmek Magyarországa

Kortársak és az utókor emberei közül sokan jellemezték már a Habsburg-ellenes küzdelmek korának Magyarországot, de olyan tömör, találó jellemzést talán sehol sem találunk, mint ebben a néhány Ady verssorban: „Fagyos lehellet és hullaszag / Száll ott minden virág felett. / Elátkozott hely. Nekem: hazám / A naptalan Kelet.”⁶³ Köztudott, hogy ezek „A Gare de l’Esten” című vers sorai közvetlenül a XX. század eleji Magyarországra vonatkoztak. Ám az sem lehet vitás, hogy valójában sokkal inkább illettek a „halál uralma” alatt sínylődő XVII. századi magyar valóságra, mint a vers keletkezésének időpontjáéra. Úgy véljük ez is egyik jellemző megnyilvánulása annak, hogy a költő tudatában mennyire összevegyült saját korának magyarság-képe, azzal a régivel, a kuruc harcokéval! Magától a költőtől tudjuk, hogy e vers születése idején Párizsban már „formálták a kardokat”, a kardokat amelyekkel szellemi harcra készültek „pro patria, libertate.”⁶⁴ S a „Margita élni akar” ciklusban számtalanszor előtűnik ez a múltat és jelent egyszerre látás: „Harc dobogott, de zűrzaravaran, / Portyázva és társainkat keresve / Hívott, csábított kék-közeledőn / Bennünket, hogy kiharcoljuk, a Messze, / Régi módon Bécs csak lekacagott / Itthoni, ál, úri ribilliókra, / De mit mi kezdtünk s a lelkekben tombolt, / Már igazi, tüzes forradalom volt.”⁶⁵ Ady, aki a XX. század eleji Párizsban a „Napiszten pogány papjának”, „kóbor, pogány hős”-nek, „új balga Don”-nak, „modern bolond lovag”-nak érezte, hitte magát, úgy tekintett onnan Napnyugatról a „dunai Ázsiá”-ra, mint hajdanán azok a nyugaton tanult diákok és nemesurak, akik a fény és jólét nagyvárosaiból tértek haza a „rongyolt falú végvárak” mögötti, csataterek zajától és vérmocskos valóságától terhes „ides Hazá”-ba. Abba az országba, amelyről már a XVI. század második felében ilyeneket jelentettek az élesszemű velencei követek: „A magyar állapotok már olyan rosszak, hogy rosszabbak nem is lehetnének... a hódoltságú parasztok is jobb sorban élnek, mint a király földjén élők.”⁶⁶ Ám nem írnak mást száz esztendővel később sem a nyugat-európaiak: „Magyarország, amely hajdanában nagykiterjedésű ország volt és a kereszténység elővédje” — olvashatjuk egy Genfben 1681-ben megjelent munkában — „és amely a legbölcsebbek véleménye szerint semmivel sem volt kevésbé hatalmasabb, mint Európa legnagyobb és legjelentékenyebb államai, ma szomszédaira szorul, hogy a török hadaival és barbárságával szembe szállhasson.”⁶⁷ A „fagyos lehellet és hullaszag” világról adott hírt

62 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 112. o.

63 Uo. I. k. 50. o.

64 Uo. I. k. 592. o.

65 Uo. I. k. 601. o.

66 L. Wertheimer E.: Magyarország állapota a XVI—XVII. században. SZ. 1875. 661—665. o.

67 Idézi Köpeczi B.: „Magyarország a kereszténység ellensége.” A Thököly-felkelés az európai közvéleményben. Bp. 1976. 227. o.

Nyugat-Európa boldogabb-sorban élő népeinek a magyar nemzet 1605-ös kiáltványa is, amelyben a valóságnak megfelelően szállt nyugat felé — segílyt kérőn — a tragikus jelentés: „Az országnak már csak szinte a romjai látszanak.” Ezen az „elátkozott naptalan Kelet”-en a legnagyobb szörnyűségek a jobbágy-ságra szakadtak, amint azt a nemesek kiáltványa is elismerte: „A szerencsétlen nép pedig nyáron az oktalan állatok módjára a hegyekben és erdőkben bolyongott, makkal, gyökerekkel és fakérgel enyhítette éhségét és nem sokkal azután pedig mint a birka pestisben pusztult el.”⁶⁸

A XVII. századi kuruc harcok reményt keltő, diadalt ígérő tavaszán Genfben megjelent mű szerzője Magyarország „nyomorult” voltának okát a „háborúk”-ban és a „belső ellentétek”-ben látta. Ady költészetében érdekesen keveredik a bajok okainak helyes meglátása az egyoldalú, „bűnbakkereső” tendenciák felfelvilánásával. A „magyar fátum” lényegét látja meg — véleményünk szerint — „Az ütések alatt” című versében, amikor ezeket írja: „Csatát vesztvén alig csatázva / Homlokunkat nem ékesíti / Hős, szent bukás vér-glóriája, / S daccal nem nézhetünk az Égre: / Kevesen voltunk, s buktunk s vége.”⁶⁹ Ma már egyre világosabban áll előttünk, hogy a török- és a Habsburg-ellenes harcaink eredménytelenségének az oka, alapvetően és döntő módon az ellenség túlereje volt. Ez a túlerő megnyilvánult mind mennyiségi, mind minőségi téren. A kettős inferioritás jellemezte a magyar hadművészetet is az egész korszakon át, s ez meghatározta a sorozatos bukások — jobb esetben kompromisszumok — bekövetkeztét. Ám e valós történelmi helyzet felismerésével párhuzamosan, s azzal nem csekély ellentmondásba kerülve, kísért Ady verseiben a „belső áru-lások” fő okként történő előtérbe állítása: „Óh, jaj, árulások, / Csúf bajos bukások / Sohase voltak esztendőkhöz kötve, / Az magyar az magyart / Elárulta s elárulja mindörökre.”⁷⁰ Ez az „árulás” motívum — a „bűnbakkeresés” szerves részeként — persze korántsem Ady találmánya! Tulajdonképpen már a XVI. század legelején megkezdődnek a bűnbakkereső kortársi vádaskodások a bekövetkezettekért. A folyamat érthető és mondhatni szinte törvényszerű volt. Egy ország, amely néhány évtizeddel ezelőtt még elismert nagyhatalomnak — vagy legalábbis igen tiszteletreméltó középhatalomnak — számított, hirtelen a perifériára szorult az európai államok hatalmi hierarchiájában. A dolgok megváltoztathatatlanúságára való rádöbbenésnél sokkal könnyebb volt elviselni annak a gondolatát, hogy a bekövetkezett hatalomvesztés isten büntetése, egyes emberek vagy csoportok mulasztásai vagy bűnei miatt. Olyan, amin lehet változtatni: Istennek tetszőbb étellel, az eseményekért felelősek megbüntetésével stb.

A felelősök kutatása már a kortársak részéről is szívesen irányult egy-egy nagyúr, hatalmasság személye ellen. E folyamat kapcsán többnyire valamelyik másik párt fejét jelölték meg a bekövetkezett bajok felelőseként. Ám már a kortársi ítéletmondásokban is fel-feltűnt az általánosítás egy-egy egész társadalmi rétegre, csoportra. Bethlen Gábor például többször is leírta, hogy a Habsburgoktól független, a töröktől meg nem szállt magyar területeket magába foglaló nemzeti királyság a magyarországi urak és nemesek „árulása” miatt nem jöhetett létre!⁷¹ Tette ezt annak ellenére, hogy ismerte az igazi okot: a nemzetközi politikai és katonai erőviszonyok kedvezőtlen alakulását.⁷² Az utókor történet-

68 A magyar rendek 1605-ös kiáltványából idézettekét l. Benda K.: A Bocskai-szabadságharc. Bp. 1955. Okmánytár 93—102. o. A kiáltvány keletkezési körülményeiről újabban l. Nagy L.: A magyar politikai irodalom történetéhez. Magyar Tudomány, 1981. 5. sz.

69 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 217. o.

70 „Szerencsés esztendődt kívánok. Két kuruc beszélget.”: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

71 L. pl. Bethlen Gábor 1627. jan. 28-i, ápr. 7-i és máj. 21-i leveleit magyarországi szövetségéhez, Illésházy Gáspárhoz: Magyar Történelmi Tár XXVII. k. 111—115. o.

72 Erről bővebben l. Nagy L.: l. m. (1969) 404—441. o.

írása hajlott afelé, hogy átvegye az ilyen és ehhez hasonló kortársi ítéleteket. Legfeljebb a történetíró pártállása alapján disztingvált a felelősség, a bűnösség kérdésében: a habsburgiánus, katolikus irányzat megítélése szerint a Habsburg-ellenes küzdelmeket vezető főurak és nemesek voltak a haza- és a kereszténység „árulói”, míg a Habsburg-ellenes, protestáns irányzat képviselői az ellentábor főuraira és nemeseire mondták ki ugyanezt az ítéletet. A szociáldemokráciához kapcsolódó történetfelfogás annyiban jelentett újat, hogy ezt a sommás ítéletet kiterjesztette mindkét tábor nagybirtokosaira és azok követőire. Amint már utaltunk rá, Ady lényegében ezt a nézőpontot fogadta el, legalábbis az egykori „nagyurak”-kal kapcsolatban: „Szép Libertás-zászlót / Kik övni nem tudtak, / Most halón, sír szélén / Ünnepet hazudnak.”⁷³ Visszatér az „áruló urak” motívuma a „Vendégség Vak Bottyán vezérnél” című költeményében is: „De mégis a grófok / Sima nyelven tudtak, / Hátha hallgat rájuk, / Vén oroszán is meggyöngül, / Ha frigyét hazudnak.”⁷⁴

Ha azt kutatjuk, hogy a magyar nagybirtokosok valójában milyen magatartást tanúsítottak a kuruc küzdelmekben? — akkor bizonyos különbséget kell tennünk a XVII. századi küzdelmek és a Rákóczi-szabadságharc időszaka között. Az első időszakban a török fenyegető jelenléte miatt a magyar nagybirtokosok sokkal kisebb hányada vett részt huzamosabb ideig a küzdelemben, mint a Rákóczi vezette harc idején. Ezeknek a nagybirtokosoknak a harcokhoz való hozzáállását jól érzékeltetik Adynak „A menekülő lovas” című versében olvasható sorai: „Sóbdálya nyakam / Hazám dülésének, / Szeretett jószágim, / Csüireim táraim, / Bús pusztulásának.”⁷⁵ A kuruc harcoknak, különösen 1672-től, erősen polgárháborús jellege is volt. A Habsburg-párti — s különösen a katolikus — nagybirtokosok majorságai, „csürei, tárai” valóban nem csekély pusztításoknak voltak kitéve!⁷⁶ Ezeknek a jelenségeknek csak részben volt oka a kuruc katonaság ellátási szükséglete: határozott bosszúálló tendenciák is érvényesültek a pusztításoknál, dülásoknál. Thököly 1681-es haditanácsán Farkas Fábián „vózá”-ban így fogalmazódik meg ez a szándék: „Mostan az urakat hogy hozzánk álljanak, / Arra kényszerítsük, tartom bolondságnak, / Egy személlyel kicsint használjunk magunknak, / Ártsunk pedig sokat azok jószáginak.”⁷⁷ Hasonló tendenciák olvashatók ki az ez időtájt keletkezett „Csinom Palkó, csinom Jankó...” kezdetű kuruc katonadalból is.⁷⁸

Nem kevésbé szemléletes képet kaphatunk a vármegyei nemesség helyzetéről és magatartásáról „A ló kérdez” című Ady versből: „Kocogok, lógok követlen úton / S hogy merre megyek, nem nagyon tudom. / S a rossz úton, mert minden ellovan, / Felüti néha fejét a lovam / És megkérdi, míg szép feje kigyúl: / Hát mi lesz ebből tekintetes úr?”⁷⁹ Mintha az egykorú tarcali nótárius, Babocsay Izsák uram szavait öntötte volna versbe a költő, aki így jellemezte a Thököly parancsszavára felülő nemesi felkelést: „... a gyakorta való sikertelen táborzással Nemes Zemplény Vármegye Tisztjei fel s alá hurcolván az elalélt nemességet, itt a Hegyalja körül egész nyári oeconomiajoknak lehangyásával kimond-

73 „Ünnep a dombokon”: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 325. o.

74 L. uo. II. köt. 149. o. Vö. a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett két híres szegénylegényekkel: A kuruc küzdelmek költészet (1976) 547—551., 559—561., vagy az 1706 végén kelt „E hazának, ó anyjának veszelty fia tett...” kezdetű verssel, ahol többek között ezeket olvashatjuk: Csoda hogy eddig is jutott a szabadságharc, mert „...árulói / Az országunk szaporodnak megállói / Színes szível, szép beszéddel képmutatói, / Nagy nevének nagy gyalázói: alázói”: uo. 562. o.

75 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 45. o.

76 Erről legújabban l. *Benczédi L.*: Rendiség, abszolutizmus és centralizáció a XVII. század végi Magyarországon. 1664—1685. Bp. 1980. 63. o.

77 „Thököly haditanácsa”: A kuruc küzdelmek költészet (1976) 217. o.

78 L. Nagy L.: „Nosza rajta, jó katonák, ígyünk egészséggel!” Gondolatok két kuruc katonadal eredetéről. Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1980. 2. sz. 236. o.

79 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 52. o.

hatalatlan nagy károokra.”⁸⁰ Egészen másként szól a költő az önként csatába menő nemesi kuruc katonáról, a „Kuruc deák levele” című versében: „*Talján kisaszszonyom, / Nem mehetek hozzád, / Idegen lovasok / Portámat tapossák.*” „*Régi vitéz-ruhát / Öltönöm kell magamra, / Rá kell fanyalodnom / A régi haragra.*” „*De ha bitangékat / Kertemből elűzöm / Kertem százszorszépét / Kebeledre tűzöm.*”⁸¹ Ilyenek voltak azok a nemesi katonák, akikről 1672 őszén azt írta Wesselényi Pál, a későbbi kuruc generális: „Ez bizony szép had! Könnyezve néztem csak ezt az szép ifjúságot is, főemberek gyermekit, kik ma velünk megegyeztek.”⁸² Ezek a katonáskodó nemesek jórészt a végházakban laktak, s a korabeli följegyzések szerint az ilyen nemes „majd mindennap mustrálja magát az elenség előtt.”⁸³

Hasonlóan hű képet kapunk „A Délibáb üzenete” című versből arra vonatkozóan, hogy milyen kapcsolata volt a kurucokkal a mezővárosok, mindenekelőtt Debrecen lakóinak: „*A Hortobágy beüzent Debrecenbe: / »Civis-urak, már holnap délelőtt! Nagy baj leszen.« És ijedt táncot roptak / Debrecenben a tatár aggyvelők.*”⁸⁴ Vajon ki mondhatná meg, hogy a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt hányszor „üzent be a Hortobágy” — pontosabban a Hortobágyon táborozó kuruc sereg — Debrecenbe, hogy „nagy baj leszen”, ha ennyi és ennyi vágómarhát, pénzt és egyéb hadtápanyagot azonnal nem szállítanak a táborba! A helyzetet csak súlyosbította, hogy ugyanakkor kaptak jó néhány ilyen „hortobágyi üzenetet” császári csapatok parancsnokaitól, sőt a XVII. század kilencvenes éveigi a különböző török méltóságoktól is. Közismert, hogy Adynak ez a verse a debreceni civis rétegnek a haladással való szembenállását ostromozza, az idézett versszak mégis hű képe annak a helyzetnek is, amilyen Debrecen és a kurucok között volt a Habsburg-ellenes küzdelmek évtizedei alatt.

A költő felismerte, hogy a kuruc mozgalmakat átszötte egy *belső küzdelem* a Habsburg-ellenes harc résztvevői között. Amíg korának romantizáló történetírása erről a folyamatról igyekezett tudomást nem venni, Ady számos költeményben és prózai írásban hívta föl a figyelmet a belső feszültségre, érdekelentétekre. A „Két kuruc beszélget” ciklusban például így szól erről: „*Tegnap ott, máma itt győzelem-tort ülnek / Nem leszünk pajtás, mikor megbékülnek.*” / „*Hallom pajtás, holnap nagy csatába visznek,*” / „*Minket még ha győzünk ügyis kisémmiznek.*”⁸⁵ Mintha a Rákóczi-szabadságharc idején keletkezett híres „szegénylegény énekek” panasza csendülne föl újrafogalmazva Ady verseiben, amely egykorú énekeket a költő az 1903-as és 1904-es publikálásából jól ismerhette és minden bizonnyal termékenyítően hatottak is rá a „Két kuruc beszélget” ciklus egyes darabjainak létrejötténél.⁸⁶ Sokkal inkább, mint kora történéseire, akik ezeket a régi híradásokat valahogy nem siettek meghallani! Igaz, nem is illettek abba a képbe, amelyet a Rákóczi-szabadságharcról és annak résztvevőiről festettek az egyes művekben. Már csak azért sem, mert ezek az énekek kemény kritikát tartalmaznak Rákóczival és környezetével kapcsolatban is. Hiszen azok sok szép ígéretet tettek a szegénylegényeknek, amíg nagy szükségük volt rájuk, de amint „ő dolgokban elől me-

80 Babocsay I.: Fata Tarczaliensia, azaz Tarczal városának főbb változásai (1670—1700) Kiadta Rummy K. Gy.: Monumenta Hungarica sermone nativo scripta, Pest, 1815. 79. o.

81 „Lesz más lakodalom. Kuruc deák levele”: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 159—160. o.

82 Az idézetet l. Gergely S.: Telemi Mihály levelezése. Bp., 1912. VI. k. 377. o.

83 L.: Történelmi Tár (a továbbiakban — TT) — 1904. 451. o.

84 „A délibáb üzenete”: Ady Endre összes versei (1956) I. k. 236. o.

85 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 233. o. Hasonló gondolat kap hangot e ciklus másik költeményében is: „*Tyukodi pajtásom, / Ne siess strázsára: / Miért siessünk, holott megnőtt / Magunkfőle ködmönösnek / Moslanán az ára.*” „*Nines út nekünk dolgunk, / Ez az urak dolga / S Bécsben s iltthon már megszokták: / Úr aratja s elaratja, / Mit vetelt a szolgálta.*” no. II. k. 111., 113. o.

86 A szegénylegény-énekek első kiadását l. Erdélyi P.: Kuruc költészet. Bp., 1903. 120—124. o. és SZ 1904. 690—697. o. Irodalomtörténeti jelentőségükről. Esze T.: Két szegénylegény egymással való beszélgetése. Irodalomtörténet, 1949. 254—262. o.

nének”: „Vége vagyon böcsi szegénylegényeknek, / De vagyon világa a sok prémeseknek!”⁸⁷ Ezt az elégedetlenséget a felszabadulás utáni történetírás és irodalomtörténet kizárólag antifeudális vonások megnyilvánulásaiaként értékelte. Abból kiindulva, hogy a „szegénylegény” egyenlő a katonának állt jobbaggyal. Ady azonban valami különös ráérző képességgel — vagy Takáts Sándor munkáját figyelmesen forgatva — felismerte, hogy a „szegénylegény” név főként a hivatásosan katonáskodó, jórészt nemesi származású, köztes rétegek tagjait takarta. A „Két kuruc beszélget” ciklusban ilyen, termelő munkából kiszakadt „vitézeket” szólaltat meg, akik nem földre, termelőmunkában való részvételre vágnak, hanem katonai állapotú megbecsültségre, előmenetelre. Olyanokat, akik még a végső elkeseredésükben is így beszélnek: „Nincsen is már otthon, nincsen is már semmi. / Jó lesz, pajtás, holnap a csatába menni.”⁸⁸ S amikor már nem marad más mint a bujdosás, „ordasok” közt „nádban, gazban, sárban,” akkor sem adják föl a harc reményét: „Szétszórt máglyáink míg ki nem hunynak / Álmodjunk harcot szegényi magunknak.”⁸⁹

A kuruc hadsereg és a kuruc harcok megjelenítése Ady költészetében

Vajon jellemezhetné-e jobban és tömörebben bármilyen megfogalmazás azt a hadsereget, amely négy évtizeden át harcolt a Habsburg-hatalom ellen, ennél a néhány sornál: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján, / Sorsunk vad ösvény, Föld s a por, / De, im, egy új Csaba-legenda / Lelkünkben lázasan dalol.”⁹⁰ Akik a kuruc hadakba sereglettek a küzdelmek négy évtizede alatt, többségükben joggal elmondhatták magukról, hogy életútjuk „vad ösvény”-eken kanyarodott ideoda. Az első időszak kurucai többnyire a Habsburg-kormányzattal összeütközésbe került bujdosókból kerültek ki. Főként az elbocsátott magyar végváriakból,⁹¹ és a „rideg” hajdúszállások kallódó fiaiból.⁹² Csak kisebb számban birtokukat vesztett nemesekből és még kevésbé a főurakból. Arról, hogy miként látták, ítélték meg önmagukat? — számos egykorú forrás tájékoztat bennünket: „Istenünk dicsőségéért, s hazánk testi, lelki szabadságáért fegyvert viselő grófi, úri, főnemesi, lovas és gyalog vitézülő rendből álló magyarság közönségesen” — írták magukról a XVII. század hetvenes éveinek a végén.⁹³ Jóllehet a „kuruc” megnevezésük már a hetvenes évek elején megjelenik, ám ők inkább csak ezen évtized végétől nevezik így magukat. A legtöbbször hozzátéve az „igaz” megjelölést is! Ennek ellenére továbbra is használják a „vitézülő magyarság” vagy a „bújdoso magyarság” kifejezéseket, majd a kilencvenes években a Thököly környezetéből elszakadtak között egyre gyakoribbá válik a „bújdoso szegénylegény” név használata. A „kuruc”-név ekkorra már oly mértékben azonosult a „thökölyánusság”-gal, hogy a „kuruc király”-lyal szemben meglehe-

87 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 547. o.

88 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 234. o. V. ő. „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését”: „Sokat zúgolódik a szegénylegénység, / Akiket nyomorgat sokat is az inség, / Kongón mit tud venni, kit fizet vezérség, / De mégis titkolja ezeket az hívség.”: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 548. o., vagy Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. Bp., 1908. 24—26., 93. o.

89 L.: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. E bizakodó, „mégis-morál” egykorú megszólaltatását l. pl. az 1676-os „A labanc magyarokhoz” című versben. A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178. o. Vö. az „Egy bújdoso szegénylegény...” kezdetű, a XVII. század végén keletkezett verssel: „Talán az idő megfordul, / Az jó szerencse megmozdul, / Kaionacsillag földerül / Zabot ő akkor nem koldul.” uo. 354. o.

90 Ady Endre összes versei (1976) I. k. 566. o.

91 L. Nagy L.: I. m. (1978) 201—224. o.

92 L. Nagy L.: Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában. Magyar Történeti Tanulmányok, KLTE Debrecen, 1981.

93 L.: HK 1893. 478. o.

tősen elfogult II. Rákóczi Ferenc a szabadságharc elején tilalmazta is a „kuruc” név használatát, s maga soha nem nevezte így sem magát, sem a katonáit!⁹⁴

Az egykorú források arra utalnak, hogy a fegyveres kurucok magukat *igazságos háborút vívó, igaz ügyért küzdő szabadságharcosoknak* tekintették. Olyanoknak, akik a nélkülözések és az állandó életveszély vállalásával egyúttal megkülönböztetett helyet vívtak ki maguknak az „Édes Hazá”-ban, a „megnyomorított magyar nemzet” kebelében. S bármily súlyos fegyelmi kilengések, nem egyszer atrocitások tapadtak is nem egy kuruc katonához, végső soron mindnyájan „*eszme lovag*”-nak érezték magukat, akik a szabadság-eszme védelmében fogtak fegyvert. Valahogy úgy, ahogyan a költő megfogalmazta: „*Egy riadó zúgott emitt föl, / Amott egy izzó gondolat / S kihúzta kardját hüvelyéből / Ezer ébredt eszme-lovag.*”⁹⁵

Ha azt kutatjuk, hogy miként, milyen úton-módon szerveződött újra a kuruc küzdelmek négy évtizede alatt a Habsburg-ellenes hadsereg? — akkor ismét Ady-költeményből kaphatunk jellemző, tömör feleletet: „*Máma Tűz-ország Magyarország, / Fagyott testét a láng befűtja, / Csoda esett. Földre esett, / Benépesült a Hadak Útja.*”⁹⁶

A hadak útjának ilyen „csodás” benépesülése többször is megtörtént ezen időszak alatt. 1670 nyarán az első felkelés gyors leverését követően úgy tűnt, hogy fől számolódott a mozgalom, s csupán néhány jelentéktelen csoportoska létezik még az országban széjjel szórva. Ám 1672-ben mégis mintegy 15 000 főnyi kuruc népesítette be a „Hadak Útját”-t. Ez a létszám az újabb vereség hatására mintegy 4000 bujdosóra csökkent, 1678-ban azonban ismét 12 000 kuruc lendült támadásba és számuk 1683 nyarára meghaladta a 25 000 főt is! Thököly váradi elfogatásáig még mindig közel 20 000 kuruc volt fegyverben. E sereg nagy része ezután évekig a török ellen küzdött, Habsburg lobogók alatt. 1690-ben volt egy fellendülés, de ezt követően csupán a Rákóczi-szabadságharc idején növekedett meg ismét tetemesen a kurucok létszáma.

Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes seregekben ugyanúgy meg volt a három fegyvernem — gyalogság, lovasság, tüzérség — mint más korabeli európai hadban, de a fő fegyvernem itt a lovasság volt. A lovas a korabeli magyar szóhasználatban „*katona*” volt, míg a gyalogost többnyire „*talpas*”-nak, a tüzért pedig „*pattantyús*”-nak hívták. E fegyvernemek összműködésének kiváló jellemzését olvashatjuk egy hazánkban megforduló német újságíró barátjának írt levelében: „Nem hinnéd, mily gyorsak ezek a kurucok! A lovaikra magok mögé ültetett talpasokkal három nap alatt negyven mérföldnél többet kalandozván be, az ország minden zugát kikutatták.”⁹⁷ Mintha e híradás sorai elevenednének meg „Az ős Kaján” című vers soraiban: „*S már látom, mint kap paripára / Vállamra üt, nagyot nevet / S viszik tovább a táltosával, / Pogány dalok, víg hajnalok, / Boszorkányos forró szelek.*” „*Száll Keletről tovább Nyugatra, / Új, pogány tornákra szalad . . .*”⁹⁸

Érdekesen tükröződik a kuruc hadtartás lényege abban a versben, amelyet a költő oly személyes problémájáról, a bizonytalan és gyakran változó pénzügyi viszonyairól írt a „Mi urunk: a pénz” című költeményben! Egykoron a XVII.

94 Erről bővebben l. Nagy L.: Kurucok és labancok a magyar történelemben. HK 1979. 2. sz. 262—270. o.

95 „Csaba új népe”: Ady Endre összes versei (1956) I. k. 566. o. Vö. „A labanc magyarokhoz” c. 1676-os verssel. „Isten biznyságunk, ügyünk méltó vagyon, / Méltó, hogy az magyar érette meghaljon, / Szép szabadságérti vérben kiontson, / Méltó, hogy az ügyben végig megmaradjon.” „Azért vívéséggel héresült magyarok, / Nemes hazatörekél kik velünk bujdosatok, / Az hadakozásban végig maradjatok, / Leszen ezért néktek méltó jutalmatok”. / „Tudjuk, hogy Istentől jó választunk vagyon, / Bálvány nélkül vagyunk az magyar táboron.” A kuruc küzdelmek költészete (1976) 178—179. o.

96 „A hadak útja”: Ady Endre összes versei (1956) I. k. 229. o. Vö. többek között Gergely S.: i. m. VII. k. 92., 136., 300., 397., 405. o. Babocsay I.: i. m. 53. o.

97 Idézi Szalay L.: Magyarország története. Pest, 1857. V. k. 191. o.

98 Ady Endre összes versei (1956.) I. k. 119. o.

századi híres poéta így verselt erről a témáról: „Nagy királyné a pénz, nincs is nagyobb ennél, / Hathatósb ereje a pénznek mindennél / Kivel nagy hegyet is mély völgyé tehetnél, / Mély völgyeket pedig hegyekre emelnél.”⁹⁹ Tudjuk, hogy a Habsburg-ellenes küzdelmek korszaka egyúttal az *állandó zsoldos hadseregek* uralkodóvá válásának az időszaka is volt, *amely körülmények között fokozottan kiemelt szerepet kapott maga a pénz.* Amíg ugyanis korábban, a feudális alapokon kiállított katonaság anyagi ellátását a termelőközösségeknek többnyire természetben kellett biztosítaniuk, a zsoldosok mindezt fizetésükből tartoztak, vásárlások útján beszerezni. „Pecunia est nervus belli” — írta Zrínyi Miklós is.¹⁰⁰ A többnyire rendszertelenül, ritkán érkezett „gyér aranyak” óriási jelentőségét a kuruc seregben talán a legtöbbször tükrözi ez a néhány verssor: „*S ha megjönnek a gyér aranyak: / Szabad megint Istennek lenni, / Két-három-négy napig szabad.*”¹⁰¹ És amikor ismét elfogytak a „gyér aranyak” következett az az állapot, amiről így számolnak be az egykorú szegénylegény-énekek: „Kenyérem, pecsenyém igen szükön vagyon, / Morzsalék sem hever most a tarsolyomban.” Más helyen: „Italára szomorún néz, / El kell túrnyi, noha nehéz, / Mert az gyakran csak csupa víz, / Ritkán vagyon rajta boriz.”¹⁰² Mintha erre rímelné a „Bújdósó kuruc rigmusá”-nak néhány sora: „*Hullasztottam meleg vérem, / Rágódtam dobott kenyéren, / Se barátom, se testvérem, / Se bánatom, se reményem.*” S vajon mivel lehetne hívebben és tömörebben kifejezni a négy évtizeden át tartó küzdelmek kurucainak fegyverzeti állapotát mint e költemény azon verssorával: „*Egy rossz karddal száz csatában.*”¹⁰³ Hiszen amint II. Rákóczi Ferenc is beszámolt hadseregének fegyverzeti állapotáról: „A legjobban felszerelt lovasnak két láb hosszúságú karabélyája volt, nyílása olyan széles, mint egy ágyúcsőé, kardja elég rossz acélból, zablája szétrágott, nyerge rosszul felszerelt, de egy ezrednek legalább a fele nem volt ilyen jól ellátva.”¹⁰⁴

Hosszan lehetne még idézni azokat a verssorokat és versrészleteket, amelyekről minden erőszakolt belemagyarázás nélkül el lehet mondani, hogy nemcsak „kurucos” ihletésűek, de a kuruc katonák mindennapi viszonyait híven tükrözők is. Ady sok esetben, — bármiről szól is — úgy versel, mintha maga is ott lett volna, — sőt még mindig ott élne — azok között, akik a XVII. század hetvenes éveinek legelején kezdtek harcba Bécs ellen. Olyan harcba, amely küzdelem Majténynál is csak ideiglenesen ért véget. Nem tudjuk, a kuruc világon belül mennyire ismerte kimondottan a XVII. századi kuruc harcok történetét? — de néhány versrészlet annyira csak azok vívóira, vagy éppen magára a „kuruc király”-ra illő, mintha valamelyik thökölyánus poéta írta volna azokat! Mert mi is fejezné ki hívebben a XVII. századi kurucok „félárnyék”-ba szorultságát, mint ez a néhány sor „Az utolsó kuruc” című költeményben: „*Óh, bolond bús balgaság / Keserű magyarság / Óh, bolond, vad vélés / Híres Budávára / És ti, régi babonák / Be megcsúfoltatok, / A legigazabbat, / Legmagyarabb katonát.*”¹⁰⁵ A Thököly-felkelés győzelmét — amely egyes vélekedések szerint más irányt adhatott volna az akkori Magyarország nem magyar etnikumú

99 L. *Acsády I.*: Magyarország Budavár visszafoglalása korában. Bp., 1886. 286. o. Vö. *Bitskey I.*: Gyöngyösi és a magyar költői hagyomány. Studia Litteraria, Tom XIX. KLTE Debrecen, 1981. 21—33. o.

100 L.: Zrínyi Miklós hadtudományi munkái. Bp. 1957. 398. o.

101 „Mi urunk: a Pénz”: Ady Endre összes versei (1956) I. k. 138. o.

102 L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 343—345. o.

103 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o. Vö. az „Egy bújdósó szegénylegény...” kezdetű korabeli vers következő sorával: „*Sok sár, víz érte szabtyját, / Hó, zápor verte lódingját, / Rozsda megfogta puskáját, / Lová hullatta palkóját.*” A kuruc küzdelmek költészete (1976) 344. o.

104 II. Rákóczi Ferenc emlékiratai (1976) 338 o. L. erről bővebben *Heckenast G.*: Fegyver és lőszergyártás a Rákóczi szabadságharcban. Bp. 1959.

105 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 452. o.

népei fejlődésének¹⁰⁶ is — a visszafoglaló háború törökellenes sikerei, Buda és Magyarország nagy részének visszafoglalása hiúsították meg. Lehetne vitatni, hogy azok, akik 1686 után is megmaradtak kurucnak, vajon a „legigazabbak” voltak-e? Azt azonban már kevésbé, hogy ők tekinthetők-e valóban a „legmagyarabb katonák”-nak? Ezek a katonák ugyanis megtartották magyarságukat még a „Nagy Törökország”-i emigráció alatt, a legmostohább körülmények között is.¹⁰⁷ Akkor is, amikor joggal mondhatták volna a költővel együtt: „Kergettem a labanc-hordát, / Sirattam a szívem sorsát, / Mégsem fordult felém orcád / Rossz csillagú Magyarország.”¹⁰⁸ S vajon lehetne-e találójában jellemezni a kuruc királynak a magyar históriában betöltött szerepét Ady ezen néhány soránál: „Vagyok egy ágban szabadulás, béklyó, / Protestáló hit, s küldetéses véto.”¹⁰⁹ A „Hunn új legendá”-ban, vagy a „Dalok tüzes szekéren” című versekben Ady, tudva nem tudva, Thököly sorsának több momentumát énekelte meg, mély beleérzéssel, azonosulással fejezve ki annak lényegét. Talán azért, mert Thököly egész egyénisége, életsorsa és mentalitása tükrözta, fejezte ki leg-hívebben a bújdosó kurucét.¹¹⁰ Azét, akinek a történeti szerepét Ady is vállalta.¹¹¹ Nem egykori kuruc gúnyába öltözött, mint Thaly tette, hanem lélekben azonosulva az egykori bújdosó vitézekkel. Ezért tudta oly híven kifejezni a teljes reménytelenségben is a kitartás mellett döntő kuruc vitézek hitvallását: „Sok a fenyőrúd, magas a máglya,” / „Ne félj cimborám, csak az Isten látja. / Hol járnak óta császár vitézi? / Az mi lángunkat csak az Isten nézi. »Régibb időkben vitézkesnek / Más becsülete volt és a vitéznek.«” „Most árúk csupán van zsoldosoknak, / Az bús harcokon kik csak somolyognak. / Romló országban virtus rongy jószág: / Tegnap vitézek, ma vagyunk csak kószák” / »Rakjam hát lángra bús, redves kedvünk?« / „Ne bánts, azért csak t o v á b b v i t é z k e d j ü n k.”¹¹² Hasonlóan fogalmazódik meg ez a bátor, mindvégig tartó helytállás — a „mégis-morál” — más Ady-versekben is: „Nem látom, nem látom, / Szívbeli pajtásom. / Nem látom jödöktől a jövendőt...” / „De ilyenkor hinni / S reményzástól vinni / Illik a jó, kordialis vitéznek.”¹¹³ Az „Intés szegénylegényeknek” című költemény — amely együttal arról is tanúskodik, hogy Ady meglátta: a „szegénylegény” nem föltétlenül jobbágykatonát jelentett — ugyanezt a gondolatot tükrözi: „Most, a gyáva szemérmertlenség / Kurjongató, rossz éjjelen, / Becsületére jól vigyázzon / Minden nemes szegény legény. / Egy életünk és egy halálunk / S a régi hős idők alatt / Élet s Halál peremén jártunk, / Nekünk nem új a gondolat.”¹¹⁴ Király István megfogalmazását idézve, az úri-nemesi kuruc romantikával szembefordult Ady Endre költészetében: „A semmivel szemben is dacolni tudott a jobbak elszántsága, az emberi minőség: a mégis morálja.”¹¹⁵

106 „Mi lehetett volna Magyarország félfüggetlenségének a következménye [ti. török gyámság alatti állapotának] az ország és a környező államok fejlődése szempontjából?” — teszi föl a kérdést *Köpeczi Béla*, „Magyarország a kereszténység ellensége” c. munkájában, majd így folytatja: Erre csak következtetni tudunk, miután Thököly kísérlete nem valósult meg. De talán nem csodálunk, ha azt mondjuk, hogy az osztályharcok és a nemzeti küzdelmek másképpen jelentkeztek volna Európának ebben a részében, s másként alakult volna a magyarság sorsa is. Az a tény, hogy fél évszázadig folyt a harc a Habsburgoktól független Magyarországért, azt bizonyítja, hogy a történeti fejlődésben ez a lehetőség is benne rejtelt. Más kérdés, hogy miért nem valósult meg.” (28—29. o.)

107 L. erről *Nagy L.*: „Ha labanc lesz a kuruc”. A kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról. (In.: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján” Vázlatok és tanulmányok a XVII. századi kuruc világról. Megjelenik a Magvető Kiadónál, 1982-ben.)

108 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 286. o.

109 L. uo. II. k. 95. o.

110 L. erről legújában *Nagy L.*: „Kergettem a labanc hordát” Vázlat Thököly Imre hadvezéri portréjához. (In.: „Nem jöttünk égi Hadak-Útján”)

111 L. *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 707. o.

112 „Tábor-tűz mellett”: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 210. o. Vö. pl. a Rákóczi-szabadságharc kori „Szegénylegény éneké”-vel: „Nincs becsületi a katonának, / Mint volt régentén az kurucoknak” [ti. Thököly vitézeinek]. Vagy I. a „Két szegénylegénynek egymással való beszélgetését”, „Ezt két szegénylegény igen álmélkodnak, / Megállván, mezőben így panaszkodnak, / Mely böcsületek volt, nagyon jóhászkodnak, / Mi oka, hogy most nincs, azon sópánkodnak.” A kuruc küzdelmek költészeté (1976) 559., 547. o.

113 „Szerencsés esztendőt kívánok. Két kuruc beszélget”: Ady Endre összes versei (1956) II. k. 128. o.

114 L. uo. II. k. 364. o.

115 *Király I.*: i. m. (1970) II. k. 709. o.

Ilyen tipikus kuruc hős például az „öreg Balog testvér” is, aki így kiált társának „Balázs testvér”-nek: „Hurcolj engem, testvér, az Isten trónjáig, / Ott is csak azt mondom, halálíg, halálíg”. „Addig pedig, testvér, amíg álljuk, álljuk, / Kuruc életünket megállván csináljuk.”¹¹⁶

Óhatatlanul fölmerülő kérdés vajon ilyen volt-e a valóságban is a kuruc katonák állhatatossága, vagy csupán az utókor szemével látta — és igyekezett láttatni — így azt a költő? Az egykorú forrásokat böngészve a kuruc katonák erkölcsi-politikai arculatáról és harcértékéről meglehetősen eltérő véleményeket olvashatunk! A hetvenes években a katonák fegyelmzésére kibocsájtott körlevélben például ilyesmikkel találkozunk: „Nem elég, hogy a parasztembereket teljességgel immár mindenekből kiélték a nyavalyásoknak minden eleségeket megemésztették... kínozzák, verik őket.”¹¹⁷ 1679 tavaszán Thököly írta egyik levelében: „Itt igen rossz hírek vannak az Aranyos mellett lakó szüzek felől, álmokban is megterhesednek némelyek.” A kuruc katonák fosztogatják is a környéket.¹¹⁸ A „Csinom Palkó...” kezdetű katonadal szerzője is arra biztatja a kurucokat: „Az paraszt embernek / Fogd meg az szakállát, / Hajtsd el az marháját, / Verd pofon ömagát!”¹¹⁹ Ugyanakkor egészen másfajta magyar katonamentálitást tükröz például az a közelmúltig énekelt híres katonadal, amelynek szerzője így búcsúztatja a haldokló magyar vitézt: „Jeles életének dicséretes dolga, / Mert a szegénységet sohasem prédálta / Ha más rontotta is Kádár oltalmazta, / Te lehetsz Alföldség ennek bizonyosága.”¹²⁰ Ám ezekkel a szavakkal búcsúzott az élettől a másik híres vitéz, Kovács György is: „Bátran megharcoltam szüzekért, árvákért / Az istent kiáltván magam nemzetéért.”¹²¹

Hasonlóan eltérő vélemények olvashatók a kortársi írásokban a kuruc katonák bátorságáról és kitartásáról is. A hetvenes években például az egyik bújdosó vezér büszkén jelentette: katonái „neki szölongatják egymást [ti. az ellenségnek] s Kassáig Encyczkétől fogva futva üzték vágták, sok nevezetes német officérek elesésével.”¹²²

Ugyanebből az időszakból egy levélíró azt írta: a kurucok Eperjes alatt nem merték bevárni ő Felsége armadáját, hanem elszaladtak „noha sokképpen hányták-vetették magukat, hogy annyi németiség jön is, ők késsen megvárják.”¹²³ Számos egykorú írás olyan gondolatokat sugalmaz, hogy a kuruc katonák gyakran megszaladtak a császáriak elől! Különösen olyan esetekben, amikor az ellenség harcrendben felsorakozva várta támadásukat. Az is igaz, hogy az ilyen megfutamodásokat követően nagyon sokszor merész harci vállalkozások sorát hajtották végre. Így történt ez például 1678-ban is, amikor az idézett levélrészlet tanúsága szerint nem várták meg a császáriak érkezését. Ám ezt követően egy merész rajtaütéssel elfoglalták csaknem az egész bányavidéket és az attól nyugatra fekvő területet. A bátor helytállásról tanúskodik önmagában az a körülmény, hogy négy évtizeden át nem sikerült leverni a mozgalmat, noha a Habsburg-hatalom mindenkor erőfölényben volt a kurucokkal szemben, akik a legreménytelenebb helyzetekben is a végsőig való helytállások szép példáját adták. Mint például 1686—1688 között Munkács védelmének, amiről így számolt be Zrínyi Ilona a „szerelmetes férjeurának” küldött egyik

¹¹⁶ „Két kuruc beszélget”: Ady Endre összes versei (1956) 414. o. A vers legújabb elemzését l. *Király I.*: i. m. Al föld, 1981. 7. sz.

¹¹⁷ Az id. körlevelet l. *Gergely S.*: i. m. CII. k. 448—449. o.

¹¹⁸ Thököly Imre 1679. máj. 4-i lev. Illyéről Teleki Mihályhoz (*Deák F.*: Gróf Thököly Imre levelei a gróf Teleki család maros-vásárhelyi levéltárából. Bp. 1882. 35. o.)

¹¹⁹ L.: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 480 o. Vö. *Nagy L.* i. m. HK. 1980. 2. sz. 229., 237., 247. o.

¹²⁰ L.: Magyar költészet Bocskaytól Rákócziig (1953) 120. o.

¹²¹ L. uo. 210. o.

¹²² L. *Gergely S.*: i. m. VI. k. 301. o.

¹²³ A levelet id. *Benczédi L.*: i. m. (1980) 162—163. o.

levelében: „Az mi vitézink vigyázó serénységgel híven megállották hon kellett!” Majd így folytatta sorait: „Édes uram, volt itt vitézi oskola mindennap.”¹²⁴

Ady kuruc verseinek elemzésében kevés helyet kapott az a néhány sor, amely „A kuruc halála” című versben olvasható: „*Ha labanc lesz a kuruc, / Hogy tud mosolyogni magában, / Így szól: kuruc a karom, / Hát hadd legyen labanc a lábam.*”¹²⁵ A hallgatás, úgy véljük némiképp érthető is. Hiszen ez a strófa elmosni látszik azt az éles különbséget, amelyet mind a történetírás mind az irodalomtudomány konstatált a kuruc és a labanc katona között, s amely felfogásban a kurucnak labanccá levése a legrútább áruítások közé sorolt! De vajon kellően megalapozottak-e ezek a jórészt még napjainkban is élő és ható megállapítások, vélekedések? Meglátásunk szerint ebben az esetben Ady álláspontja sokkal közelebb áll a történeti valósághoz, mint akár a történettudományé vagy akár az irodalomtudományé. Olyan szilárd, egyértelmű Habsburg-ellenesség — vagy éppen „németgyűlölet” — mint amelyet a történetírás és az irodalomtörténet tulajdonított a Habsburg-ellenes hadsereg katonáinak, a valóságban csak egyes személyek esetében létezett. Általánosságban nem állapítható meg ilyesmi a XVII. századi magyar hadinép érzelme- és gondolatvilágában. Némileg módosult a helyzet a Rákóczi-szabadságharc idején, amikor a török hatalom már nem volt tényleges fenyegető veszély. Ám csak módosult, de nem változott meg gyökeresen ekkor sem. A XVII. század folyamán tulajdonképpen nem is történhetett másképpen, hiszen nem volt ebben az időben egy külön Habsburgellenes és egy külön törökellenes magyar had az országban. Egyetlen hadsereg létezett csupán, amelynek a katonái hol a török-, hol a Habsburg-hatalom ellen küzdöttek. Érzelmeiket illetően az egykorú források amellett tanúskodnak, hogy a magyar katonák nagy többsége sem a törököt, sem a „németet” nem szerette. Annyi talán megkockáztatható, hogy az ellenérzések még a kurucokban is a törökkel szemben voltak erősebbek!¹²⁶ Ugyanakkor a Habsburg szolgálatban küzdőkből sem hiányoztak a „németellenes” érzelmek. Pontosabban: nem hiányzott az idegenkedés, az őket sértő diszkriminációban részesítő idegen hadvezetés, tisztikar és a jobban fizetett, gyakran fennhéjázó idegen zsoldosokkal szemben.¹²⁷

Amikor „labanc lett a kuruc” — s ez ugyancsak gyakran előfordult különösen a XVII. század folyamán — a „táborváltás” az esetek többségében nem járt különösebb életforma-változásokkal a számára. Többnyire ugyanabban a katonakörnyezetben élt továbbra is, hiszen a „táborváltások” általában kisebb-nagyobb közösségi keretekben történtek, és nem egyénileg. S nem szabad elfeledkeznünk arról sem, hogy amikor a magyar katonák a Habsburg-ellenes küzdelmek idején „labancnak” álltak — vagy visszaálltak —, nem valamiféle idegen hatalom szolgálatába szegődtek, hanem a „koronás magyar királyéba”. Ez a körülmény, párosulva a magyar hadinép tudatában még a XVII. században is élő korábbi szabad-zsoldos mentalitással,¹²⁸ egészen más színben tüntette föl a „labanccá levést” amint azt a kései utódok hitték és állították! „Árulók”-nak ugyan gyakran nevezték a másik pártra állókat a kortársak is, ám úgy tűnik, hogy ezt a minősítést maguk a használói sem vették valami komolyan. Inkább

124 Zrínyi Ilona leveleit I.: TT 1880. 419—422. o.

125 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 593. o.

126 L. erről pl. *Deák F.*: i. m. 41., 114., 131., 133., 137., 138., 142. o. Számos kiadtalan anyag található a témáról az Országos Levéltár, Thököly-szabadságharc levéltárában 6—2 1—4. cs.

127 L. erről bővebben *Nagy L.*: Kuruc hajdúk — labanc hajdúk a XVII. század utolsó harmadában (Magyar. Tört. Tanulm. KLTE. Debrecen, 1981.)

128 L. erről *Nagy L.*: i. m. (1978) 81—82. o.

úgy látták, mint a „Labanc magyarokhoz” szerzője, aki arról verselt, hogy a két tábor érdekei mennyire azonosak.¹²⁹

Király István egy közelmúltban megjelent tanulmányában a kuruc motívumnak Ady költészetében betöltött szerepével foglalkozva rámutat arra: „A magyar múlt *legközösségibb hagyománya volt a kuruc tradíció*”, s meglátása szerint Ady nem utolsó sorban emiatt élesztette fel ezt a hagyományt. „A művészileg egyszer már preformált, művelődéstörténeti aurát hordó anyagnál könnyebben kifejeződhetett központi élménye: a *közösségtudat, a nembeliség*hit. Mert ezt jelentette Ady kuruc verseinek legbensőbb tartalmát.”¹³⁰ A jeles irodalomtudós e megállapítását talán kiegészíthetjük azzal, hogy a *kuruc közösségtudat és nembeliség*hit hosszabb folyamat és több összetevő eredménye volt. A közelmúlt magyar történettudománya felfigyelt arra, a jelenségre, hogy a magyar hadinép gondolkodásában már a XVII. század elején otthonra talált és egyre mélyebben beivódott a nemesi nemzet- és haza fogalom. Az egykorú forrásokból tudjuk, hogy Bocskai hajdúi — ez a sokat „csintalankodó” és „isten-telenkedő” ugyancsak „kajtor” hadinép, amelyet néhány évvel korábban a nemesi országgyűlések „bitang korszos magyarok”-nak „orcázván” kiirtásra ítélték —, 1604 őszétől egyszerre az „egy igaz hit” védőjeként és a nemesi nemzeti szabadságjogok „bajnokai”-ként szállt síkra, megelőzve ebben a nemesi kortársak nagy részét. Ez a század elején már fölöttébb erős nemzeti érzés nem volt mentes az eltúlzott önbecsüléstől, s a más etnikumúak lenézésétől sem.¹³¹ Ám a „déliabós” különbségérzetet tartalmazó magyar katonai „avantgardizmus” megnyilvánult a nem harcoló magyarokkal szemben is! Persze ez sem csupán magyar sajátosság volt; az életüket szinte naponta kockáztató emberekben szinte mindenütt kialakult az ilyen vagy ehhez hasonló, gazdaságilag és társadalmilag többnyire ingatag alapokon nyugvó „különbség-érzet”, amelynek egyik szülője a *hatalmat fegyverrel gyakorló közösséghez tartozás tudata volt*.

Meglehetősen közismert, hogy a török hódoltság kori magyar katonaság sorai-ban ugyancsak fejlett volt a *közösségi tudat*. Számos megnyilvánulását ismerjük. Ilyen volt például a parancsnokok választása, a hadifoglyok ügyeiben való közös fellépés, az elesettek hozzátartozóiról való gondoskodás, és nem utolsó sorban a gyakori „protestálás” minden nem tetsző dolog ellen. Hasztalan pörölt a magyar katonákkal Eszterházy Miklós nádor is, magyarázva nekik, hogy a különböző „protestáció” nem a katonához méltó, mert „a vitézlő ember tartozik utolsó pihenéséig urának és országának szolgálni” minden feltétel szabás nélkül!¹³² A kuruc küzdelmek „katonái”-nak és „fúrge hajdúi”-nak volt honnan örökölniük ezt a régóta élő közösségi gondolkodást és magatartásformát. Ennek egyik megnyilvánulása volt az a fejlett bajtársi szellem is, amit a kurucok között élő és harcoló protestáns prédikátor-költő így verselt meg: „Szegény kurucz, karddal az mikor nyér hol mit / *Barátival külti*, neveli jó hírít.”¹³³ Azonban ugyanennek a szellemnek volt a megnyilvánulása például a *bármiféle termelő munkában való részvétel merev elutasítása is*, mondván, hogy még a legkisebb testi munka sem lehet „szabadságok megsértése nélkül.”¹³⁴ Ám ez a

129 „Most arra hatalma nincs, az mit akarna [ti. a bécsi udvar] / Mert az kevés kuruc naponta gátolja.” „Néktek nem használna, s minékünk ártana, / Simplex gráciára, hogyha mennink haza.” „Arany inkább ígyünk nem jóadra van-é, / Egész magyarságnak nem de nem hasznát-él!” A kuruc küzdelmek költészete (1976) 176., 178. o.

130 Király I.: i. m. Alfld, 1981. 7. sz. 50. o.

131 L. erre pl. Nádasdy Tamás 1605. jún. 14-i lev.: OL Batthyány cs. lt. Miss. Vö. TT 1895. 466. o., vagy SZ 1869. 744. o.

132 L.: Galántai gróf Eszterházy Miklós Magyarország nádora. Pest., 1863. I. k. 292—299. o.

133 L. A Kuruc küzdelmek költészete, 178. o.

134 L. Varga J.: Jobbágyrendszer a magyarországi feudalizmus kései századaiban. 1566—1767. Bp. 1972. 305. o. Vö. TT. 1900. 422. o.

magyar katonaság rendszertelen és hiányos ellátása, többnyire elavult rossz fegyverzete ellenére *egy korszakon át védelmezte az „ides Hazát”* a megújított török támadások és a megisméltő Habsburg elnyomó törekvések ellenében! Azt a gazdasági, társadalmi, politikai és kulturális környezetet, amelyik ugyancsak keveset adott a „rongyolt falú végvárakban” strázsáló végbelieknek, a széljárta rideg hajdúszállások kallódó fiainak, vagy az erdélyi havasok sovány földjén az ekét a karddal sűrűn felcserélő közszékelyeknek. A legendás híró Petneházy Dávid kuruc vezér, amikor tiszttársaival és katonáival együtt kegyelmet kért egy „fővételre sententiáztatott” zászlótartónak, arra hívta föl Thökölyt: „tekintse az elítélt *eleitől fogva való szenvedését Haza, Nemzet és Nagyságod hívsége mellett* való szolgálatát és hadakozását.”¹³⁵ A kuruc közösségi érzés és közösségtudat szép példajaként Thököly is, főrangú származását félretéve, az egyúvétatartozás hangján szólította meg hadinépét azon a megverselt híres haditanácskozáson: „Vitéz kapitányim, hadnagyim, vajdáim / Szablyával övezett katonabarátim, / Jót, gonoszt egyaránt szenvedő társaim, / Hazánk, nemzetünkért vitézlő magyarim!”¹³⁶

Ez a néhány adalék talán kiegészítheti a Király István tanulmányában foglaltakat *Ady és a kuruc közösségi tradíciók kapcsolatáról*. A továbbiakban arról szeretnénk még röviden szólni, hogy Ady szerzetében miként kapott hangot a kuruc hadakozás és harcmód néhány momentuma. A „Sirva gondolok rá” című versében a költő, — egy öreg kuruc mezében —, így kesergi el a bukás okait: „Bécsnek szállt a tábor / S a sok vidám, vad kalandozót, / Im, elnyelte a bozót.” „Bécs és minden ellen / Nem támadhat egyszerre magyar, / Ha száz harcot nem kavar.” „Jó vagyunk egy harcra, / De először mindig itt belül / Üs-sünk szét kegyetlenül.” „Az itthoni Béccsel / Kellett volna végezni előbb, / Vitéz kuruc tervelők.” „Előbb itthon rendet / Csinálnának kuruc csapatok, / Útvén grófot s nagy papot.”¹³⁷ A költő tehát amiatt helyteleníti a kuruc küzdelmek stratégiáját, hogy a csapatok Bécs elleni kalandozásokra indultak azelőtt, mielőtt leszámoltak volna a „belső ellenséggel”: a grófokkal és papokkal. A vers arról tanúskodik, hogy a költő nem tudta jól felmérni a kuruc küzdelmek *stratégiai lehetőségeit!* Ő ugyanis úgy látta, hogy ha a kuruc küzdelmek „tervelői” előbb végeznek a belső ellenséggel, akkor: „Bécs megmaradt volna / Előkelőn, ravaszul, bután / Porciónak azután.”¹³⁸ Ez a vers egyúttal rávilágít Ady ráérzéseinek korlátaira, határaitra is. A költő, amint arra többször is rámutattunk, számos kérdésben a tudományt megelőzve ismert föl igazságokat, ám a kuruc küzdelmek győzelmi esélyeit, stratégiai lehetőségeit illetően *együtt tévedett kora történetírásával*. A XVII. századi kuruc küzdelmek vezetői az ország szívében terpeszkedő török hatalom jelenléte, valamint az erőviszonyok terén mutatkozó óriási különbségek miatt csakis *kedvező kompromisszumokra* törekedhettek. Ugyanúgy, mint a korábbi Habsburg-ellenes küzdelmek vezetői. A Rákóczi-szabadságharc idejére jóllehet erősen lecsökkent a török veszély, ám a franciák veresége után csakis a kompromisszumos békekötésre való törekvés lehetett reális stratégiai célkitűzés. Ma már egyre inkább úgy látjuk, hogy annál többet, mint a szatmári békében elértek, nem lehetett elérni.¹³⁹ Annak, hogy II. Rákóczi Ferenc erdélyi fejedelemségét a bécsi udvar elismerje, a franciákon aratott győzelem után nem volt meg a reális lehetősége. Nem beszélve arról,

135 Petneházy Dávid és tisztjei 1685. ápr. 6-i lev. 1.: OL Thököly-szabadságharc levéltára. G—2 3. cs.

136 „Thököly haditanácsa”: A kuruc küzdelmek költészete (1976) 209. o.

137 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 335. o.

138 L.: *uo.* II. k. 336. o.

139 L. erre *Bánkúti I.*: i. m. (1981). 138—148. o. V.ő. R. *Várkonyi Á.*: „Ad pacem universalem” (A szatmári béke nemzetközi előzményeiről). Századok, 1980. 2. sz. 165., 196—197. o., ahol ezzel nem mindenben egyező véleményt olvashatunk.

hogy egy erős török hatalomtól nem támogatott erdélyi fejedelemség Rákóczi alatt sem tudta volna betölteni azt a történelmi szerepet a Habsburg-hatalommal szemben, amelyet Bocskai, Bethlen és I. Rákóczi György állama betöltött. Talán még annyi politikai és katonai súlya sem lett volna, mint Apafi Erdélyének. Nem a Bécs irányában folytatott portyázásokon múltott sem a Thököly vezette küzdelem, sem a Rákóczi szabadságharc bukása, hanem a nemzetközi erőviszonyoknak kedvezőtlen alakulásán! Ez vonatkozik különben a „belső leszámolás” kérdésére is. Nem beszélve arról, hogy sem Thökölytől, sem Rákóczitól nem lehetett elvárni a „grófok és nagy papok” ütését. Lévéen mindketten maguk is arisztokraták, Rákóczi ráadásul még buzgó katolikus is.

Amennyire tévesen látta Ady a kuruc küzdelmek stratégiai lehetőségeit, annyira zseniálisan érzett rá a kuruc harcmód egyik fő sajátosságára „A harcunkat megharcoltuk” című költeményében. Az irodalomtörténet pontosan regisztrálta, hogy Ady mikor és milyen körülmények között írta ezt a verset. Saját kora egyik felmerült politikai problémájára válaszolt, s mégis a kuruc hadak harci felfogásának legjellemzőbb sajátosságát elevenítette meg versében: a várak megrohamozását kerülő, halogató körül táborozást: „Mienk a vár, csak táborozunk, / Dalolgassunk, igyunk, együnk, / Táncolva, vígan felmegyünk, / Mikor akarjuk, felmegyünk: / Ne siessünk, Tyukodi pajtás.”¹⁴⁰ A Habsburg-ellenes harcok több mint egy évszázada alatt alig néhány esetben fordult elő, hogy a magyar katonák rendszeres ostrommal, rohammal akartak bevenni császári kézen levő várat. Még kevesebb azon esetek száma, amikor ily módon el is foglaltak erődített helyeket. Ennek okát két alapvető momentumban kell keresnünk: nem volt az ilyen ostromhoz szükséges megfelelő fegyverzetük (nehéztüzérség) és felszerelésük, és nem voltak ilyen harcra kiképezve. Minden bizonnyal ebből adódott az, hogy fölöttébb idegenkedtek is a rendszeres ostromban való részvételtől. Nem egyszer előfordult, hogy meg is tagadták az erre kapott parancsot, nem kevés gondot és bosszúságot okozva ezzel a támadást elrendelőnek.¹⁴¹

A Habsburg-ellenes magyar seregek kedvelt várharci formája volt az erődített helyek körül táborozással, kiéheztetéssel való bevétele. Miután a várakban általában nagyobb mennyiségű élelmiszert halmoztak fel, az ilyen körül táborozás bizony hónapokig, sőt volt amikor évekig is eltartott.¹⁴² A várak alatt „heverő” katonák között természetesen víg élet folyt: nagy evés, ivás, hiszen felélték a vár ellátására szolgáló birtokok, falvak minden terményét. Az ostrom közbeni táncra való utalás ismét amellett szól, hogy Ady minden bizonnyal ismerte Takáts Sándor 1908-ban megjelent könyvét a magyar gyalogság megalakulásáról — (vagy valaki beszámolt neki arról) — mert ebben a munkában olvashatunk először a hajdúk várívás közbeni günyölődő táncolásáról.¹⁴³

A falak elfoglalására irányuló rohamok és a nagy nyílt ütközetek, csaták kerülése szült olyan kortársi és későbbi történetírói véleményeket, miszerint az oly sokszor „gyalázatosan megfutamodó” kuruc harcos alapjában véve fölöttébb csekély harcértékű katona volt. Való igaz, hogy a kuruc katonaság harcértéki arculatán bőven keveredtek egymással pozitív és negatív vonások. A bátor helytállás, a hősi kitartás mellett nem egyszer előfordult pánikhangulatú megfutamodás is. Azt is el kell mondanunk, hogy az őszinte hittel vallott ma-

140 Ady Endre összes versei (1956) I. k. 322. o.

141 L. erre pl. Kemény J.: Önéletírása és válogatott levelei. Bp., 1959. 105. o.

142 A Bocskai-szabadságharc idején pl. Tokaj és Várad körülzárására két esztendőn át tartott!

143 L. Takáts S.: A magyar gyalogság megalakulása. Bp. 1908. 41. o., ahol a következőket olvashatjuk: „... a hajdútáncot a 16. században toborzónak is hívták, s nemcsak a verbuválás idején járták, de csaták és várostromok alkalmával is, hogy az ellenséget ezzel is hosszantsák.” Tudjuk, hogy Ady id. verse Takáts Sándor munkájának megjelenése után született!

gasztos eszmék hangoztatását gyakran nyomon kísérte alantas célok és eszközök előtérbe nyomulása. Bethlen Miklós ezt úgy látta, hogy voltak a kuruc se-regben csak az eszmékért küzdő lovagok és kizárólag zsákmányolási, hatalmaskodási vágytól hajtott elemek. Minden bizonnyal lehetne személyes példákat felsorolni az egyik és a másik fajta magatartást mutatókra. Ám úgy véljük, hogy az esetek túlnyomó többségében ugyanazon emberekben volt fellelhető mindkét érzés- és magatartásforma és több tényező együttes hatásán múlott az, hogy mikor melyik került előtérbe, vált uralkodóvá. Aki valaha került már közvetlen életveszélybe az jól tudja, hogy például a bátor vagy a gyáva magatartás is sokszor pillanatnyi idegállapot kérdése. Aki egyik esetben csodálatos hősiességet tanúsított, az röviddel azután akár szégyenletesen gyávának is bizonyulhatott! Így van ez az egyéneknél, de még inkább a harcoló közösségeknél, amelyeknél alapvetően a *pszichikai állóképesség* szabja meg egy-egy sereg magatartását. Ez utóbbinál viszont az egyéni bátorság csupán egy tényező a többi olyan között, mint például a szemben álló sereg létszám-fegyverzeti és képzettségi különbsége, a tiszti- és altiszti karok rátermettségében mutatkozó eltérések.

A kuruc küzdelmek Habsburg-ellenes katonasága hadművészeti téren alacsonyabb szinten állt, mint a vele szemben álló Habsburg-sereg. Ez természetes is, hiszen ezen időszak császári hadereje az európai hadseregek és hadművészet élvonalába küzdötte fel magát! A hadművészeti szintkülönbségeket tekintetbe véve viszont joggal elmondhatjuk, hogy a rosszabb fegyverzetű, képzetlenebb kuruc katona, amikor a nyugati zsoldosokét megközelítő ellenállást és helytállást tanúsított, azt csupán az *ellenségét meghaladó bátorsággal és önfeláldozó készséggel* érthette el! Azt követve, amit Ady így fogalmazott meg tömören a „nemes szegénylegényeknek” szóló intelmében: „*Mi másoknál meszebberről jöttünk / És örök amit akarunk, / Ha úgy akarja a muszályság / Jól van, jól van, hát meghalunk.*”¹⁴⁴

Utószóként, a szerző maga mentésére is

Jelen tanulmány szerzője e folyóirat hasábjain a kuruc és a labanc szavak eredetéről írva már hangot adott annak, hogy milyen félve, vonakodva merész-kedik más tudományág területére.¹⁴⁵ Akkor a nyelvtudományról volt szó, jelen alkalommal az irodalomtudományról. Újabb „maga mentésére” csupán azt hozhatja föl, hogy a kuruckor és Ady költészetének együttes szeretete csábította erre a meglehetősen ingoványos talajra. Valamint annak a felismerése, hogy nálunk mennyire hiányos az egyes tudományágak közötti határterületek kutatása, aminek egyenes következményeként halasztódik számos probléma megoldása, vagy némely dolgok felismerése. Ilyen volt például a „Csinom Palkó, csinom Jankó” vagy a „Nosza hajdú, firge varjú” kezdetű kuruc katonadalok téves eredeztetése is, aminek nyilvánvaló oka az volt, hogy a problémával foglalkozó irodalomtörténészek és történészek nem voltak járatosak a kor hadtörténetében és hadművészettörténetében.¹⁴⁶

Az Ady és a kuruc világ kapcsolatával foglalkozó írásunk — ha nem is tartalmaz „szenzációs” számító felfedezéseket — talán néhány *kiegészítő adalékkal* hozzájárulhat az ugyancsak széles körű Ady-kutatás eredményeihez. Természetesen nem kívánjuk azt állítani, hogy Ady kuruc-témájú, vagy ihletésű

144 Ady Endre összes versei (1956) II. k. 365. o.

145 L. Nagy L.: I. m. HK. 1979. 2. sz. 270—274. o.

146 L. Nagy L.: I. m. HK. 1980. 2. sz. 228—249. o.

verseiből bárki is pontos és hű képet kaphat a négy évtizedes kuruc küzdelmek történetéről, még kevésbé annak hadtörténetéről! Annak ellenére, hogy meglátásunk szerint a költő és publicista sokkal több konkrét ismeretanyaggal rendelkezett a kuruc háborúk történetéről, amint azt Hatvany Lajos idézett sorai alapján joggal gondolhatnók. Lényegében pusztán arról van szó, hogy — Ilyés Gyula meghatározásával élve — az „óriási tehetségű, de még óriásabb ösztönű”¹⁴⁷ Ady, meglehetősen nyitottan közeledve kora nem mindenben egyező történetírói irányzatai felé, az ellentétes adatok és értékelések ötvözéséből, valamint ezen ötvözések továbbgondolásából több kérdésben a való helyzetet jobban megközelítő felismerésekre jutott, mint számos, a korról foglalkozó történész, vagy irodalomtudós. Különösen az egykorú emberek, a hajdan volt kurucok lelki világát illetően voltak a költőnek csodálatos felismerései, ráérzése. E jelenségnek, amint arra rámutattunk, számos objektív és szubjektív oka volt. Végeredménye viszont az, hogy Ady költészetében és prózájában sok tekintetben történetileg valóságosabb kurucok jelentek meg, mint számos történész kortársának írásában. Így vált Ady költészete és prózája értékes *kiegészítő forrássá* mindazok számára, akik a maga történeti valóságában akarják megismerni a négy évtizedig tartó kuruc-világot és annak hol „vitéz”, hol „kajtor” hadinépét.

Ласло Надь

ЭПОХА КУРУЦЕВ И КУРУЦКОЕ ВОИНСТВО В ПОЭЗИИ И ПРОЗЕ АДИ

Резюме

Историк и военный историк, занимающийся историей сорокалетней эпохи куруцев, справедливо может удивиться тому, что поэт и публицист Эндрэ Ади, намного опережая историческую науку, распознал ряд таких скрытых истин и взаимозависимостей из эпохи куруцких боев, которые в его время были в большинстве своем еще не открыты в исторических произведениях! И можно также сказать, что он настолько приблизился к духовному миру людей этой эпохи, как, пожалуй, никто до него, да и после него лишь немногие! Что же, неужели это было лишь гениальным, спонтанным предчувствием со стороны Ади? Или может быть это результат систематического усвоения познаний?

Чтобы ответить на эти вопросы, мы должны учесть несколько факторов. И прежде всего то, что эпоха, в которую Ади жил, вообще благоприятствовала формированию исторического воззрения «в духе куруцев». Вначале и Ади писал об эпохе куруцев в духе либеральной аристократической куруцкой романтики эпохи принятия закона о компромиссе между Австрией и Венгрией, и лишь в первые годы нового века родились лирические и прозаические творения, пронизанные новым духом. В отличие от историографов, стремившихся завуалировать внутренние противоречия, Ади беспощадно указал на серьезные внутренние социальные противоречия эпохи борьбы куруцев. Особенно беспощадно обрушивается он на магнатов того времени, — правда порой несправедливо или без должной обоснованности, — которых он считал самой главной причиной бед и неудач. Трудно точно выявить источники, из которых черпал свои знания Ади, ибо он хранил их в тайне. Нам известно, что он был знаком с трудами Игнаца Ачади, Бели Грюнвальда и Оскара Яси, а также много примет свидетельствует о том, что он свободно ориентировался и в произведениях Кальмана Тали. Но он много перенял и из исторических концепций социал-демократов, что не в малой мере повлияло на его исторические взгляды. Наряду с этим он оказался под влиянием протестантно-центристского воззрения, а также и мелкодворянского аристократического уважения традиций, поддельвающихся под куруцев.

Познанию простых людей эпохи куруцев, в том числе солдат-куруцев, более того эмоциональному отождествлению с ними в немалой мере содействовало политическое кредо Ади и вся его жизненная концепция и образ жизни, тоже схожи с образом жизни бывших неприкаянных китальцев. В конечном счете можно сказать, что «обладавший огромными способностями, но еще более громадными инстинктами» Ади довольно открыто приближаясь к историко-

147 L. a 4. sz. jegyzetben idézteteket!

графическим направлениям, не во всем совпадавшим с его эпохой, исходя из сплава противоречивых данных и домыслив их, пришел к таким выводам, которые во многих основных вопросах гораздо лучше раскрывали действительную обстановку, чем как это делали многие занимающиеся этой эпохой историки и литературоведы. Таким образом поэзия и проза Ади стали ценным дополнительным источником для всех тех, кто в подлинной исторической действительности хотят познать длившуюся сорок лет эпоху куруцев, бывших то «витязями», то «рыскающими бродягами».

László Nagy

DIE KURUZENWELT UND IHR SOLDAT IN DICHTUNG
UND PROSA VON ENDRE ADY

Resumee

Der mit der vierjahrzehntelangen Geschichte der Kuruzenwelt sich beschäftigende Historiker und Kriegshistoriker kann wohl mit Recht bewundern, wie vermochte der Dichter und Publizist Endre Ady — überholend die Geschichtswissenschaft — solche verborgene Wahrheit und Zusammenhang aus dem Zeitalter der kuruzer Kämpfe erkennen, die zu seiner Zeit in den historischen Werken meistens unaufschliesslich waren! Aber man kann auch sagen, dass er zur seelischen Welt der Leute dieses Zeitalters so nah kam, wie niemand vor ihm, aber nicht einmal viele nach ihm! Ob all diese waren von Ady nur ein geniales, instinktives „Darauf-Gefühl“? Oder war es vielleicht die Folgerung eines ordnungsmässigen Erkenntniserwerbens? Bei auf diese Fragen gebender Antwort müssen wir mehrere Faktoren in Betracht nehmen. So vor allem das, dass die Zeit, in der Ady lebte, war in allgemeinen günstig für die Entfaltung der kuruzer Geschichtsanschauung. Am Anfang schrieb auch Ady von der Kuruzenwelt im Geist der aus der Ausgleich (1867) stammenden adeligen liberalen Romantik, und seine lyrische und Prosaschöpfungen neuen Geistes geboren nur nach der Jahrhundertwende. Ady, abweichend von den die inneren Gegensätze schmierenden Historikern, wies auf die schweren gesellschaftlichen inneren Widersprüche der kuruzer Kämpfe schonungslos hin. Besonders schonungslos geisselte er die damaligen Grundbesitzer — und manchmal mit Unrecht oder nicht genügendem Grunde —, die er für die Ursachen der Nöte oder des Sturzes hielt. Seine Erkenntnisquellen tüchtig zu entdecken wäre eine schwere Sache, weil Ady die ziemlich im Geheim hielt. Wir wissen, dass er die Werke von Ignác Acsády, Béla Grünwald und Oszkár Jászi kannte und sich in den Werken von Kálmán Thály bewandert bewegte. Er nahm aber viel auch aus der sozialdemokratischen Geschichtsauffassung, die seine Geschichtsanschauung keinesweg in kleinem Masse beeinflusste. Daneben war darauf mit grosser Wirkung seine protestant-centralistische Anschauung, aber auch seine „Kuruzer“, Kleinnobele, adelige Traditionsschre.

Das erkennen der einfachen Leute, dazwischen der Soldaten, sogar die gefüllmässige Identifizierung mit ihnen half Ady sein politisches Verhalten, seine Lebensbetrachtung und Lebensweise. Letzten Endes können wir sagen, dass „Ady riesigen Talents, aber noch riesigeren Instinkts“, sich ziemlich offen nähernd zu den nicht in allen übereinstimmungen Historikerichtungen seiner Zeit, aus dem Legieren der gegensätzlichen Daten und aus deren Weiterdenken zur in mehreren grundsätzlichen Fragen die wirkliche Situation besser annähernden Erkennung kam als zahlreiche, mit dieser Zeit sich beschäftigende Historiker oder Kriegshistoriker. So wurde die Dichtung und Prosa Adys zu wertvollen ergänzenden Quelle für diejenige, die die vierzehntelange Kuruzenwelt und ihre Kriegsvolk in ihrer historischen Richtigkeit erkennen wollen.